
Die Reformatoriese herinterpretasie van die ephorale ampsidee as sinkretiese konstitusionele instelling in die antieke Spartaanse politieke lewe

Andries Raath

Navorsingsgenoot

Departemente Filosofie en Geskiedenis

Universiteit van die Vrystaat

RaathA@ufs.ac.za

Abstract

The Reformatational re-interpretation of the idea of ephoral office as a syncretic political institution in ancient Spartan constitutional thought

Authors on the contribution of the Reformatational political thought to the Western democratic political tradition tend to consider the references by Reformers to the ephoral office of ancient Sparta solely within the paradigm of resistance to tyrannical rulers. Such views focus mostly on John Calvin's insistence that it was not without good reason that ephors were set up in Sparta to check the power of kings and that tribunes were established in opposition to the consuls at Rome. R.H. Murray, for example, regards the resistance of the Huguenots in particular as political action emanating from the oppression of Protestants in France and their appeal to Protestant authors who cited the examples of the ephoral office in order to protect the religious convictions of the subjects against tyrannical rulers. It is argued that the appeals of Reformatational

writers to the Spartan ephori extended beyond the sole justification of resistance to tyranny. Such appeals were made for diverse purposes, viz. to illustrate the limitations of monarchical office; to emphasise the principle of public governance subject to law; to campaign for the protection of civil liberties, and to ensure the protection of the political liberties for participating in public life within the context of rulership subject to law. The Reformational reliance on the idea of ephoral office was to an important extent an elaboration of the late medieval scholastic tradition of constitutionalism and republican liberty. The leading medieval view of the people (conceived of as an universitas and not merely the sum of individuals) fostered the notion of the sovereignty of the people and conceding to the monarch as the “ruling part” representing the mind of the people. The references to the ephoral office represent the culminating point of a need for a complex constitutional framework reflective of the reliance on various principles contained in the idea of ephoral office: the right to elect rulers, the recognition of limitations allowing minimal discretion in administering the law and a complex network of checks of magistrates and other political institutions.

1. Inleiding

Skrywers oor die bydrae van die Reformatoriese politieke denke tot die Westerse demokratiese tradisie, beskou die verwysings na die Spartaanse *ephori* deur Reformatoriese skrywers soos Huldrych Zwingli (1484-1531), Philippus Melancthon (1497-1560), Johannes Calvyn (1509-1564), Theodorus Beza (1519-1605) en Johannes Althusius (1557-1638) as ampinstellings wat op die verset teen tirannieke politieke owerhede betrekking het. Die aanleiding daartoe – volgens meeste van die skrywers – is geleë in Calvyn se verwysing na die *ephori* in sy *Institusie* (1559) en daaropvolgende Reformatoriese se verwysings na dié amp in hul teologiese en politieke kommentare.¹ R.H. Murray behandel die Reformatoriese verwysings na die *ephori* as belangrike standpuntinname teen die tirannieke optrede van konings en godsdienstige vervolgings waaraan Protestantse gelowiges in die sestiende en sewentiende eeu blootgestel is. Murray beskou byvoorbeeld die verset van die Hugenote in besonder as optrede wat spruit uit die onderdrukkende omstandighede waaronder Protestante hul in

1 J. Calvyn, *Institusie van die Christelike Godsdiens*. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvyn Jubileum Boekefonds (1992), IV, 20, 31.

Frankryk bevind het en die beroep wat Protestantse skrywers op die ephorale amp gedoen het ter beskerming van die onderdane se geloofsoortuigings.²

Van die Reformatoriese politieke filosoof, Johannes Althusius, skryf Robert M. Kingdon, dat laasgenoemde se belangrike bydrae tot die ontwikkeling van die politieke denke geleë is in sy versetteorie: “One of Althusius’ most significant contributions to political thought is surely his resistance theory, his detailed and subtle argument that in every government there are or should be inferior magistrates he labels *ephors*, after a political office in ancient Sparta, who create sovereign authority and who have the right to limit or replace it.”³ Kingdon verwys na Calvyn se standpunt dat die *ephori*, die Volkstribunes van Rome, die *demarchi* van Athene en die volksverteenvoordigende stande van kontemporêre regerings voorbeelde bied van politieke ampte wat namens die staatsvolk regmatige verset teen tirannieke owerhede mag pleeg.⁴ Kingdon voeg by dat Althusius hierdie instellings van laer volksverteenvoordigers insluit onder die omvattende ampsbegrip van *ephori* sonder om die betekenis daarvan in antieke Sparta aan te dui: “He [Althusius] is more concerned to apply it to contemporary governments, and he finds important analogues to the ancient *ephors* in both the Estates of the Netherlands and in the Electors of the Holy Roman Empire.”⁵

Quentin Skinner bespreek die Reformatoriese verwysings na die ephorale amp binne ’n breër konteks, synde as verwysings na volksverkose amptenare wat binne die ontwikkelende Reformatoriese politieke denke die speerpunt van verset teen tirannieke politieke heersers vorm.⁶ Volgens Skinner, het Hotman ’n sleutelbydrae tot dié ontwikkeling gelewer: “The implication of the allusions is clear: it is correct to think, as Calvin did, of ephors as ‘overseers’ of kings; and it is also correct to think of the assembly of the estates in France as an ‘ephoral’ authority.”⁷ Volgens Skinner, het dié ontwikkeling geskied vanaf die Lutherse opvatting oor weerstand teen “laer volksamptenare” tot by die punt waar die *ephori* as volksverteenvoordigende ampte beskou is wat oor demokratiese volksinspraak op dieselfde vlak as die gesagsregte

2 R.H. Murray, *The Political Consequences of the Reformation*. New York: Russell & Russell (1960), pp. 113-114.

3 R.M. Kingdon, “Althusius’ use of Calvinist sources in his *Politica*” in: 16 *Rechtstheorie* (1997), pp. 22-23.

4 Kingdon, “Althusius’ use of Calvinist sources”, p. 23.

5 Kingdon, “Althusius’ use of Calvinist sources”, p. 23.

6 Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*. Vol. II. The Age of Reformation. Cambridge: Cambridge University Press (2000), pp. 230-233.

7 Skinner, *The Foundations*, p. 314.

van die koning beskik.⁸ Volgens Skinner se interpretasie van die verwysings na die *ephoroi* in die Reformatoriese geskiedenis, het dié amp véél meer as slegs verwysings na die verset teen tirannieke owerhede behels.

Murray, Kingdon en Skinner se bespreking van Reformatoriese beroep op die ephorale amp, verreken nie die oorspronklike rol van die *ephoroi* binne die sinkretiese staatsdenke van Sparta, die ontwikkelinge wat met dié amp vereenselwig is en die herinterpretasie van die Reformatoriese staatsdenke teen dié agtergronde nie. In hierdie artikel word op drie aspekte van die Reformatoriese verwysings na die amp van die Spartaanse *ephoroi* gefokus: Eerstens, die historiese wortels van die ephorale amp; tweedens die Middeleeuse politieke denke waarteen die Reformatoriese beroep op die *ephoroi* beslag gekry het, en derdens, die herinterpretasie, betekenis en implikasies van die beroep op die ephorale instellings deur Reformatoriese skrywers van die sestiende en sewentiende eeu en die neerslag daarvan in die humanistiese Romantiek van J.G. Fichte.

2. Die sinkretiese regeringsinstellings van Sparta

2.1 Die sinkretiese staatsdenke van Sparta

Die Atheense regeringsvorm was 'n voorbeeld van wat in later tye as ideaal van 'n suksesvolle sinkretiese regeringsvorm voorgehou is. Pomeroy, Burnstein, Donlan en Roberts vat die belang van die Spartaanse sinkretiese regeringsvorm saam as synde 'n poging om politieke stabiliteit te verseker: "Since antiquity, many political theorists have admired Sparta's government, believing it to confirm the basic principle that the best guarantee of stability lies in a blend of monarchic, oligarchic, and democratic elements."⁹ Bykomend tot die Spartaanse gebruik om twee konings te hê, is mettertyd verskeie ander publieke amptenare ingestel om die regeringsfunksies te behartig. Dié amptenare het ingesluit die *ephoroi* – volksvertegenwoordigende amptenare – en die Raad van Oudstes (*gerousia*) wat saam met die raad van die vrygebore Spartane (*apella*) die regeerfunksies uitgeoefen het.¹⁰ Die amp van die *ephoroi* het mettertyd ontwikkel tot dié van toesighouding oor ander regeringsfunksionarisse – instellings wat spesifiek aan die konstitusionele behoeftes van Sparta moes beantwoord.¹¹ Bykomend tot die gesag waaroor

8 Skinner, *The Foundations*, p. 314.

9 S.B. Pomeroy, S.M. Burnstein, W. Donlan & J.T. Roberts, *A Brief History of Ancient Greece. Politics, Society, and Culture*. New York: Oxford University Press (2004), p. 105.

10 D. Nardo, *Ancient Greece*. Detroit: Greenhaven Press (2013), p. 311.

11 Pomeroy *et al.*, *A Brief History*, p. 64.

die *gerousia* beskik het, was die politieke mag hoofsaaklik in oligargiese instellings beliggaam – rykes wat met uitsluiting van slawe, helote en vroue regeer het.¹² Die *ephor* het mettertyd ondersteunend van die oorheersende oligargiese regeerinstellings van Sparta geword.¹³

2.2 Die oorsprong van die ephorale amp van Sparta

Die *ephor* van Sparta was volksverkose amptenare. Die Romeinse skrywer, Marcus Tullius Cicero (106-43 v.C.), vergelyk die *ephor* met die Romeinse Volkstribunes.¹⁴ Hoewel dit onseker is wanneer die amp ingestel is, skyn dit van Doriese oorsprong te wees. Die Griekse filosowe Plato (c. 427-c. 347 v.C.) en Aristoteles (384-322 v.C.)¹⁵ aanvaar dat die instelling van *ephor* dateer van die bewindstyd van koning Theopompos (oorlede 320 v.C.).¹⁶ Plutarchus (46-120 n.C.)¹⁷, Herodotus (c. 484-425 v.C.)¹⁸, Xenophon (oorlede 354 v.C.)¹⁹ en Cicero spoor die oorsprong van dié amp tot die bewind van Lycurgus terug.²⁰ Plutarchus beskryf die amp as 'n instelling wat oorspronklik ondersteuning van die konings in hul krygsoptrede ten doel gehad het.²¹ Volgens C.O. Müller was dié amp 'n antieke Doriese instelling wat reeds ten tyde van Theopompos en Lycurgus bestaan het.²² Vanaf die vroegste tye

12 Pomeroy *et al.*, *A Brief History*, p. 105.

13 Kyk Pomeroy *et al.*, *A Brief History*, p. 333.

14 M.T. Cicero, *De Re Publica; De Legibus*. Vertaal deur C.W. Keyes. London: W. Heinemann Ltd. (1948), III, 7. (Verwysings na klassieke bronne bevat die verwysing na die boek, hoofstuk en paragraaf in die betrokke bron tensy anders aangedui).

15 Aristoteles, *Politics*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books (1979), V, 11, 245.

16 Plato, *The Laws*. Harmondsworth, Middlesex (1978), III, 692; Aristoteles, *Politics*, V, 11, 24 e.v.

17 Plutarchus, *Lives of the Most Select and Illustrious Characters of Antiquity*. Vertaal deur J. & W. Langhorne. New York: W.C. Borradaile (1832), (Argilaeus), 5.

18 Herodotus, *Works*. Vertaal deur W. Beloe. Vols. I-IV. London: Leigh & Sotheby (1806), I, 65.

19 Xenophon, *The Story of the Persian War*. Vertaal deur A.J. Church. New York: Scribner & Welford (1882), 8, 3.

20 Cicero, *De Re Publica*, II, 33; *De Legibus*, III, 7. Vgl. Ook Plutarchus, *Lives* (Lycurgus), 7; Herodotus, *Works*, 1, 63; Xenophon, *The Story of the Persian War* (1882), 8, 3 en Plato (in *Platonis Epistolae*. Red. P. Ramus, Parisiis: Matthaei Davids (1552)), *Epistolae*, 8 en Diogenes Laertius, *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. London: Henry G. Bohn (1853), 1, 31.

21 Plutarchus, *Lives* (Lycurgus), 6.

22 C.O. Müller, *The History and Antiquities of the Dorian Race*. Vertaal deur H. Tufnell & G.C. Lewis. London: John Murray (1839), pp. 145, 201. Sy standpunt word gesteun deur J.C. Spakler, *De Ephoris Apud Lacedaemonios*. Amsterdam: J.B. Sijbrandi (1842), p. 20 e.v.; H. Gabriel, *De Magistratibus. Lacedaemoniorum*. Berlin: Schnitzebrianis (1845), p. 38 e.v.; A. Schaefer, *De Ephoris Lacedaemonis*. Greifswald: B.G. Teubneri (1863), p. 7; H.K.

het die *ephori* oor regsprekende en polisiëeringsfunksies beskik.²³ Volgens H.K. Stein²⁴ het die *ephori* reeds voor die bewind van Theopompos aspekte van die regspraak behartig en as toesighouers oor die polisie opgetree.²⁵ Dié magte is geleidelik deur Theopompos oor die *perioikoi* uitgebrei om ook 'n verskeidenheid ander funksies in te sluit.²⁶ Volgens P. Gachon²⁷ was die *ephori* reeds voor die bewind van Theopompos bekleed met burgerlike regsprekende funksies – magte wat geleidelik uitgebrei is sodat die *ephori* as uitvoerende amptenare van die *gerousia* opgetree het.²⁸ F.W. Tittmann skryf die verbintenis van dié amp met Theopompos en Lyncurgus toe aan die uitbreiding van die magte van die *ephori* tydens die bewind van elk.²⁹ In historiese tye was die ampsdraers vyf in getal³⁰ – die eerste waarvan sy naam gegee het aan die betrokke jaar. Alle besluite is by wyse van meerderheidstem geneem. Die *ephori* is jaarliks deur die volk verkies en het oor amptelike wonings (*ephorion*) in die *agora* beskik en elke volwasse burger was bevoeg om tot die amp verkies te word.³¹

2.3 Die funksies van die ephori

Die *ephori* is jaarliks verkies uit die geledere van kandidate wat dertig jaar of ouer was.³² Oorspronklik was die Spartaanse staatsinstellings meer demokraties as aristokraties.³³ Die belangrikste funksies van die *ephori* was om die volk by die koning te verteenwoordig, teenoor wie die konings met 'n

Stein, *Die Entwicklung des Spartanischen Ephorats*. Konitz: F.W. Gebauer (1870), p. 14; C. Frick, *De Ephoris Spartanis*. Goettingen: Academica E.A. Huth (1872), p. 8; P. Gachon, *De Ephoris Spartanis*. Monspelii: Charles Boehm (1888), p. 16 e.v. Die moontlikheid dat Theopompos dié amp ingestel het, word oortuigend beredeneer deur G. Dum, *Entstehung und Entwicklung des Spartanischen Ephorats*. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts Buchhandlung (1878), p. 31 e.v.

23 Kyk Aristoteles, *Politics*, III, 1, 7 en II, 8, 4.

24 Stein, *Die Entwicklung des Spartanischen Ephorats*, p. 14.

25 Stein, *Die Entwicklung des Spartanischen Ephorats*, p. 14.

26 Vgl. Frick, *De Ephoris Spartanis*, p. 17 e.v.

27 Gachon, *De Ephoris Spartanis*, p. 55 e.v.

28 G. Gilbert, *The Constitutional Antiquities of Sparta and Athens*. Vertaal deur E.J. Broos en T. Nicklin. New York: Swan Sonnenschein (1895), p. 16.

29 F.W. Tittmann, *Darstellung der Griechischen Staatsverfassungen*. Leipzig: Weidmannische Buchhandlung (1822), p. 104.

30 Kyk Nardo, *Ancient Greece*, p. 132.

31 Aristoteles, *Politics*, II, 3, 10; II, 6, 14, 15; II, 8, 12; IV, 7, 4.

32 Pomeroy et al., *A Brief History*, p. 104.

33 Tittmann, *Darstellung der Griechischen Staatsverfassung*, p. 105.

eed onderneem het om volgens die wette te regeer.³⁴ Op hul beurt het die *ephor* onderneem om die koninklike gesag te handhaaf onderhewig aan die voorwaarde dat die koning homself aan die wette gebonde sou hou.³⁵ Die status van die *ephor* het hul die reg verleen om in teenwoordigheid van die koning te sit en om by ampsversuim van die koning, laasgenoemde te verhoor. Voorts het twee *ephor* die koning op militêre veldtogte vergesel, hoewel hul nie oor die bevoegdheid beskik het om met die koning se krygsoptrede in te meng nie. By terugkeer van die veldtog, kon die koning op aanklagte van die *ephor* vir krygsversuim verhoor word.

Die *ephor* het voorts oor strafregtelike jurisdiksie beskik en burgerlike dispute verhoor; terwyl die administrasie van belastings, die verdeling van buit en die regulering van die kalender op hul skouers gerus het. Die beskerming van die staat teen die helote was ook deel van hul pligte. By ampsaanvaarding het hul dié taak onderneem en hul kon enigeen dood wat hul as gevaarlik beskou sonder om vir godsdienstige optrede verantwoordelik gehou te word. Hul het oor oppergesag in buitelandse aangeleenthede beskik en was vir die toepassing van wette op vreemdelinge verantwoordelik. Voorts kon hul met buitengewone ambassadeurs onderhandel, bevelhebbers opdragte gee en ekspedisies uitstuur.

2.4 Die ephori en politieke medeseggenskap

F.W. Tittmann reken die instelling van die amp van die *ephor* tot die demokratiese elemente wat die Spartaanse staatsinstellings oorspronklik gekenmerk het.³⁶ Mettertyd het dit, volgens Plutarchus, die aristokrasie teenoor die demokrasie versterk en het die element van volksverteenvoordinging in 'n bevestiging van die aristokrasie oorgegaan, "sie habe nur geschienen der Volksgewalt günstig zu seyn, in der That aber habe sie der Aristokratie mehr Starke gegeben, was aber wenigstens Miszbrauch des Wortes Aristokratie ist."³⁷ Vyf *ephor* is jaarliks uit die geledere van die geringste burgers verkies.³⁸ Die *ephor* het opgetree as volksverteenvoordigers, soos blyk uit die eed wat die *ephor* in naam van die volk teenoor die koning moes aflê en wat – volgens Xenophon – die koning op sy beurt teenoor die *ephor*

34 Pomeroy *et al.*, *A Brief History*, p. 104.

35 Pomeroy *et al.*, *A Brief History*, p. 104.

36 Tittmann, *Darstellung der Griechischen Staatsverfassung*, p. 106. Kyk ook Müller, *The History and Antiquities of the Dorian Race*, p. 128.

37 Tittmann, *Darstellung der Griechischen Staatsverfassung*, p. 106.

38 Kyk Aristoteles, *Politics*, II, 9, 198; II, 10, 199; II, 11, 200 D; Plato, *The Laws*, 3, 692, A. Kyk ook Aristoteles, *Politics*, II, 10, 199 D; Polybius, *Megalopolitani Historiarum*. Basileae: Ionem Herugium (1566), III, II, 2.

as volksverteenwoordigers moes onderneem: "They bind each other by oaths every month, the ephori for the city, and the king for himself. The king's oath is, that he will govern according to the existing laws of the city; the city's oath, that if he does not violate his oath, they will preserve his kingdom unshaken and firm."³⁹

3. Sinkretiese regering as konstitusionele model in die antieke Griekse, Romeinse en Middeleeuse staatsdenke

3.1 *Sinkretiese regering as konstitusionele model in die antieke Griekse en Romeinse staatsdenke*

3.1.1 *Antieke Griekse voorstanders van sinkretiese regering*

Vooraanstaande filosowe van antieke tye het die Spartaanse sinkretiese regeringsinstellings aangeprys. Ten einde magismisbruik te voorkom, het die grondwetlike gebruik van dubbele koningskap in Sparta ontwikkel. Daarbenewens is vir invloedryke manne en verkose *ephori* voorsiening gemaak.⁴⁰ Die sinkretiese (oftewel gemengde) regeringsvorm is in die primitiewe konstitusies van Griekeland en Rome opgeneem en in Sparta gehandhaaf, selfs nadat die ander stadstate in demokratiese korrupsie verval het. Volgens Bartolomäus Keckermann (1572-1609) was Sparta (*Lacedaemon*) in antieke tye 'n voorbeeld van sinkretiese regering. Aanvanklik was dit suiwer monargaal, later suiwer aristokraties en uiteindelik saamgestel uit al drie vorme van regering.⁴¹

Die sinkretiese grondwet van Sparta was ingerig om die swaardmag, wysheid en gematigheid in 'n enkele grondwetlike stelsel te akkommodeer. Sowel demokratiese, as oligargiese en aristokratiese elemente is, volgens Plato, tot 'n enkele grondwetlike stelsel saamgevoeg.⁴² Archytas (428-347 v.C.), 'n vriend en volgeling van Plato, was veral beïndruk deur die regeringsvorm van Sparta en het

39 Xenophon, *Works*. Vertaal deur A. Cooper *et al.* London: Jones & Co. (1832), p. 714.

40 Plato, *The Dialogues. The Laws*. Vertaal deur B. Jowett. New York: Oxford University Press (1892), III, 691.

41 B. Keckermann, *Systema Disciplinae Politicae*. Francofurti: Ionnem Stöckle (1625), p. 587: "Praelarissimi philosophi, rempublicam temperatam extollunt, et Lacedaemoniorum formam summopere laudant, in qua reges et ephori et senatus, fecerunt mixtionem quandam, ut bene dignosci neueant sub quanam gubernationis specie fuerit ea republica collanda."

42 Plato, *The Dialogues*, IV, 712.

bygevoeg: "It is necessary that the best government should be composed of the re-union of all other political constitutions; and that they should include in itself a portion of royalty, oligarchy, aristocracy, and democracy."⁴³ Volgens Stobaeus het Hippodanus (498-408 v.C.), 'n Pythagoriese filosoof, hom soos volg ten gunste van die sinkretiese regeringsvorm uitgelaat: "The laws ... will produce a durable empire, if the state is of a character mixed, and composed of all other political constitutions – I mean of all those conformable to the natural order of things. Tyranny, for instance, is of no utility to states, no more than oligarchy. What, therefore, we should lay down as the first foundation is royalty; and in the second place, aristocracy. Royalty, in fact, is a sort of imitation of divine providence; but it is difficult for human weakness to maintain it in this similitude – for it is apt to degenerate through luxury and violence. We, therefore, should not adopt it without limitations, but receive it in that degree of power and influence which is most serviceable to the state. It is of no less importance to establish aristocracy, because the existence of many great men results from it; an emulous ambition among themselves and a frequent substitution of power. The presence of democracy is also necessary; the citizen who forms an integral portion of the entire state has a right to his share in its honours; but this should be vouchsafed in moderation, for the similitude is always assuming and preipitous."⁴⁴

Aristoteles verwys na die gevestigde standpunt dat sinkretiese regering die beste konstitusionele vorm is: "Some persons say that the most perfect government should be composed of all the others blended together, for which reason they commend that of Lacedaemon; for this is composed of an oligarchy, a monarchy, and a democracy, their kings representing the monarchical part, the senate the oligarchical; and that in the ephori may be found the democratical, as these are taken from the people."⁴⁵ Aristoteles wys egter op die gevaar van verkiesing van persone uit armer klasse, en die moontlikheid van omkoopbaarheid omdat die *ephoroi* uit alle lae van die volk verkiesbaar was en gesag oor alle ander staatsampke kon voer.⁴⁶ Voorts was Aristoteles bekommerd oor die moontlike wending vanaf aristokratiese na demokratiese

43 Cicero, *Political Works*. Vol. I. Vertaal deur F. Barham. London: Edmund Spettigue (1841), p. 87.

44 Cicero, *Political Works*. Vol. I, p. 87.

45 Aristoteles, *Politics. A Treatise on Government*. Vertaal deur W. Ellis. London: George Routledge (1895), p. 52.

46 Aristoteles, *Politics. A Treatise on Government*, p. 72.

regering wat in die sinkretiese konstitusionele sisteem opgesluit lê.⁴⁷ Ten spyte van sy voorbehoude, was Aristoteles oorwegend ten gunste van die sinkretiese konstitusionele instellings waarin koningskap, adellike verteenwoordiging en volksinspraak verenig is. In sy *Politica* onderskei hy drie regeringsvorme: die monargale, aristokratiese en timokratiese: die eerste neig om te verval in tirannie, die tweede in oligargie en die derde in demokrasie. In die lig van ander passasies in Aristoteles se politieke werk, verklaar Keckermann dat Aristoteles die demokratiese konstitusionele regeringsvorm onder die legitieme regeringsvorme plaas. Onder timokrasie verstaan hy 'n staat van volksregering waarin die “vulgêre voetvolk” (*promiscum plebs*) nie die botoon voer nie, maar waar die waardiger deel van die volk hul gesag uitoefen.

3.1.2 Romeinse voorstanders van sinkretiese regering

Die Romeinse filosoof, Marcus Tullio Cicero, was ook ten gunste van sinkretiese regerings – soos dié in Sparta. Hy spreek sy voorkeur in dié verband uit by monde van die wyse en groothartige Scipio, wat vertrouwd was met die filosofie van die Grieke, 'n vriend van Polybius (264-146 v.C.) en Panoetius (oorlede 110 v.C.) en die teenstander van die Grachi.⁴⁸ In die eerste boek van sy werk oor die gemenebes – nadat hy koninklike, aristokratiese en demokratiese regering beskryf het – spreek hy sy keuse uit ten gunste van die vierde politieke sisteem wat 'n samevoeging van die genoemde drie regeringsvorme is.⁴⁹

Polybius spreek ook sy voorkeur vir die sinkretiese regeringsvorm uit: “The majority of those who profess to reason on these matters recognize three kinds of government, royalty, aristocracy, and democracy. But it seems to me a very fair question, whether they exhibit these political forms as the only ones in existence, or merely as the best that can be devised. In these points I humbly conceive them to have fallen into error. It is evident we should esteem that as the most excellent constitution, which is mixed, and composed of all the particular forms already mentioned. And here not every domination of a single individual should be called a royalty, but that only which is founded on a just obedience, and which is exercised rather by wisdom than by terror and compulsion. Nor should we believe that every

47 Aristoteles, *Politics. A Treatise on Government*, p. 67.

48 F. Barnham, “A Review of the History of Cicero’s Commonwealth” in Cicero, *Political Works*. Vol. I. London: Edmund Spettigue (1841), pp. 25 e.v.; 88 e.v.

49 Barnham, “A Review of the History of Cicero’s Commonwealth”, p. 90.

oligarchy is necessarily an aristocracy, but that only which conducts to power, the justest and wisest men. For the same reason, we should not denominate as a democracy, a constitution in which the whole multitude is able to act as it pleases, but that only which maintains the ancient and familiar customs of worship towards God, gratitude towards parents, honour to old men, and obedience to the laws. Such is the assembly of men who, if swayed by the counsel of the majority we should entitle a democracy.”⁵⁰

3.2 *Middeleeuse ondersteuning van sinkretiese regerings-instellings*

3.2.1 *Die ontwikkeling van tweeledige soewereiniteitsfunksies*

Die Middeleeuse ondersteuning van sinkretiese regering, geskied binne die konteks van die tweeledige soewereiniteitsopvattinge. Die idee van heersersowereiniteit is gekombineer met dié van volksoewereiniteit. Aan sowel heerser as staatsvolk is soewereiniteit toegeskryf. Voorstanders van dié benadering verwerp suiwer monargale regering en ondersteun die gedagte van beperkte monargale regering wat in ’n samevoeging van monargale, aristokratiese en demokratiese elemente vervat is. Thomas Aquinas (1224-1274) ken byvoorbeeld soewereiniteit soms aan die volk toe, in ander gevalle aan die monarg met inagneming van die konstitusionele reëlings in spesifieke state: “Now to order anything to the common good, belongs either to the whole people, or to someone who is the viceregent of the whole people. And therefore the making of a law belongs either to the whole people or to a public personage who has the care of the whole people ...”⁵¹ Volgens Aquinas is die beste konstitusionele vorm dié van sinkretiese regering – ’n vorm van regering wat na bewering in Bybelse tye by die Joodse volk geheers het.⁵² Soewereiniteit is verdeel tussen die monargale gesag, aristokrasie en demokratiese gesaghebbers: “For this is the best form of polity, being partly kingdom, since there is one head of all; partly aristocracy, in so far as a number of persons are set in authority; partly democracy, i.e. government by the people, in so far as the rulers can be chosen from

50 Barnham, “A Review of the History of Cicero’s Commonwealth”, p. 89.

51 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*. Vertaal deur Fathers of the English Dominican Province. Geen plek van uitgawe vermeld: Benziger Brothers (1947) (heruitgawe Christian Classics Ethereal Library), 2, 1, q. 90, a. 3. Kyk ook q. 97, a. 3.

52 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, 2, 1, q. 95, a. 4 en q. 105, 1. 1.

the people, and the people have the right to choose their rulers.”⁵³ Hy bepleit egter in alle gevalle monargale gesag wat aan beperkings onderhewig is ten einde nie in tirannie te ontaard nie.⁵⁴ Johannes van Parys (oorlede 1306) verkies monargale gesag wat met aristokratiese en demokratiese instellings verenig is⁵⁵ – ’n benadering wat gedeel is deur Petri de Alliaco (d’Ailly) (1350-1425)⁵⁶ en Johannes Gerson (1363-1429).⁵⁷ Ook Engelbert van Volkersdorf (1250-1311) hou die voordele van sinkretiese regering voor.⁵⁸ Jacobus Almain (oorlede 1515) verklaar prontuit dat dit met monargale regering versoenbaar is dat in sowel Kerk as Staat onderskeidelik die *congregatio nobilium* (of Raad) oor die reg beskik om perke op die koninklike en pouslike gesag te plaas en hulle desnoods te ontslaan.⁵⁹ Hoewel die regeerder bo al die individue verhewe is, staan die regeerder onder die gesag van die gemeenskapsgeheel.⁶⁰ Op sy beurt veronderstel Johannes Majoris (Mair) twee hoogste gesagsinstellings waarvan dié van die volk die mees uitgebreide is.⁶¹ Engelbert van Volkersdorf het die mees uitgebreide model van sinkretiese regering ontwikkel. Van die

53 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, 2, 1, q. 105, 1, 1.

54 Thomas Aquinas, *Selected Political Writings*. Red. A.P. D’Entrèves. Vertaal deur J.G. Dawson. Oxford: Basil Blackwell (1965) (*De Regimine Principum*, I, 6), (p. 29 e.v.).

55 Johannes van Parys, *Tractatus de Regia Potestate*, c. 20 (p. 202). In: S. Schard, *De Iurisdictione Autoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate Ecclesiastica*. Basileae: Cum. Caes. Maiest. (1566), p. 202: “... errant reges alio modo, in quantum toti populo illi praeerant, singulariter, vel specialiter, quod est species regni: non erat tantum regimen regum purum, eo quod comiscebatur aristocratiae, in qua plures dominantur secundum virtutem: & democratiae, id est principatui populi, et videbitur, cum etiam postea ad eorum, petitionem eis dedit habere rege cum plenitudine potestatis.”

56 Petri de Alliaco, *Tractatus de Ecclesiastica Potestate*, I2, 1. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis (1706), p. 925 e.v. Vgl. P. Tschackert, *Peter von Ailli*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes (1877), p. 253.

57 Johannes Gerson, *De Potestate Ecclesiastica et de Origine Juris et Legum*, cons. 13. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis (1706), pp. 254, 255.

58 Engelbert van Volkersdorf, *De Regimini Principum*. Ratisbonae: Joannis Conradi Peezy (1725), p. 41 e.v.

59 Jacobus Almain, *Exposito, circa Decisiones M.G. Ockam*, q. 1, c. 5. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Antwerpiae: Sumptibus Societatis. Red. M. du Pin (1706), pp. 1013-1120. *Tractatus de Auctoritate Ecclesiasticae*, hoofstuk 1. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis (1706), pp. 976-1012.

60 Jacobus Almain, *Tractatus de Auctoritate Ecclesiasticae*, hoofstuk 1.

61 Johannes Majoris (Mair), *Disputatio, de Auctoritate Concilii, Supra Pontificem Maximum*, p. 1131 e.v. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis (1706), pp. 1131-1145.

vier fundamentele regeringsvorme konstrueer hy ses wat tweeledige regering weerspieël, vier wat op drieledige regering gebaseer is en vervolgens 'n verskeidenheid regeringsinstelling van sinkretiese aard.⁶²

3.2.2 Die beslaggewing aan die politieke ampsbeskouing

Die beskrywings van samelewingsinstellings in organisemiese metafore, het mettertyd aanleiding gegee tot die standpunt dat die verhouding tussen die monarg en die onderdane sowel regte as verpligtinge van beide behels, dat beide die vors as die volk subjekte is wat oor politieke regte en verpligtinge beskik en dat die menslike samelewing as organiese eenheid uit beide bestaan. Reeds in die negende eeu ontwikkel die beginsel dat koningskap 'n *ministerium a Deo commissum* is. Manegold von Lautenbach (skryf in die 11de eeu) gebruik die terme *vocabulum officii* om die monarg se plig tot optrede in die algemene belang aan te dui.⁶³ Johannes van Salisbury (1120-1180) beskou die monarg se plig tot behartiging van die volksbelang as dié van 'n *minister populi* en *publicae utilitatis minister*.⁶⁴ Die vors regeer in gehoorsaamheid aan die reg, "and rules his people by a will that places itself at their service and administers rewards and burdens within the republic under the guidance of law in a way favourable to the vindication of his eminent post, so that he proceeds before others to the extent that, while individuals merely look to individual affairs, princes are concerned with the burdens of the entire community."⁶⁵ Hugh van Fleury (skryf in die 12de eeu) beskryf die amp van die monarg as 'n *ministerium officium regis*⁶⁶, terwyl Dante Alighieri (1265-1321) aanvaar dat die Keiser die plig het om op te

62 Engelbert van Volkersdorf, *De Regimine Principum*. Ratisbonae: Joannis Conradi Peezy (1725), p. 23 e.v.

63 Manegold van Lautenbach, *Kaiser Heinrich der Vierte*. Erster Band. Stuttgart & Hamburg (1855), hoofstuk 1; W. Giesebrecht, "Ueber Magister Manegold von Lautenbach und Seine Schrift Gegen die Scholasticus Wenrich" in *Sitzungsberichte der königl. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München* (1868(II)), p. 325 e.v.

64 Johannes van Salisbury, *Policraticus*. Vertaal deur C.J. Nederman. Cambridge: Cambridge University Press (1992), IV, 1-3, 5.

65 Johannes van Salisbury, *Policraticus*. IV, 1 (p. 28).

66 Hugo Floriacensis, *Tractatus de Regia Sacerdotali Dignitate*, Boek I, hoofstukke 4, 6, 7. In: Libelli de Lite, *Monumenta Germaniae Historiae*. Vol. II. Red. Societas Aperiendis Fontibus. Hanover: Bibliopolii Hahnianii (1892), pp. 465-494. Op p. 493 beskryf hy regeergesag as amp: "quia regis officium est"; op p. 468: "Regis igitur ministerium est populum sibi subiectum ab errore corrigere".

tree as *minister omnium*.⁶⁷ Bygevolg bestaan die regeerampte vir die welsyn van die onderdane, en “(t)he citizens exist not for the good of consuls, nor the nation for the good of its king; but the consul for the good of his nation.”⁶⁸ Die vors tree op as dienskneg van die volk: “Hence, too, it is clear that although the king or consul rule over the other citizens in respect of the means of government, yet in respect to the end of government they are the servants of the citizens, and especially the Monarch, who, without doubt, must be held the servant of all.”⁶⁹ Antonio de Rosellis (oorlede 1466) beskryf die ampspelig van die monarg as uitoefening van ’n *officium publicum*.⁷⁰ Die uitvloeisel daarvan was dat die monargale regeergesag beskou is as ’n publieke owerheidsamp, dat regeerders tot nut van die volk bestaan, dat die gesag van die regeerder nie absoluut is nie en dat die monarg verplig is tot bevordering van die openbare welsyn, vrede en geregtigheid. Dit was veral Johannes van Salisbury wat die klem op die ampspelig van die vors om in die algemene belang te regeer beklemtoon het. Hy gebruik die organismiese metafore van die hoof en die ledemate om die verhouding van die vors tot die onderdane te beskryf: “If the properly constituted prince administers faithfully the office undertaken, such honour and such reverence are exhibited for him as to match that superiority which the head has over the other members of the body.”⁷¹ Ptolomaeus van Luca (skryf ná 1298) beskryf dié verpligting as *regnum non est propter regem, sed rex propter regnum*. Hy beskou tirannie as regering wat afwyk van die onderdane se belang: “[I]t is clear that the kingdom does not exist on account of the king but rather the king on account of the kingdom, because it is for this end that God provided for kings to govern and exercise governance over their kingdoms and preserve everyone according to their own right, and this is the end of government. If they do otherwise and turn things to their own advantage, they are not kings but tyrants.”⁷² Dante verwoord dit met die spreuk *non enim cives propter consules nec gens propter gentem*.⁷³ Willem van Ockham (oorlede 1347) het die standpunt

67 Dante, *De Monarchia*. Vertaal deur F.J. Church. London: Macmillan (1879), I, 12 (p. 24).

68 Dante, *De Monarchia*, I, 12 (p. 24).

69 Dante, *De Monarchia*, I, 12 (p. 24).

70 Antonio de Rosellis, *Monarchia S. De Potestate Imperatores et Papae*, I, 64. In: M. Goldast, *Monarchiae S. Romani Imperii*. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum (1668), pp. 252-556.

71 Johannes van Salisbury, *Policraticus*, I, 3 (p. 33).

72 Ptolomaeus van Luca, *On the Government of Rulers*. Vertaal deur J.M. Blythe. Philadelphia: University of Pennsylvania Press (1997), III, 11 (p. 178).

73 Dante, *De Monarchia*, I, 12 (p. 24).

gehandhaaf dat die idee van *plenitudo potestas* met die beste vorm van regering onversoenbaar is, dat die vryheid van die onderdane bevorder en slawerny van die onderdane verhoed moet word.⁷⁴ Voorts is die terrein van monargale gesag aan perke onderhewig gestel en oorskryding van dié grense eksplisiet as verval tot tirannie beskou. Hugo Floriacensis⁷⁵, Engelbert van Volkersdorf⁷⁶ en Willem van Ockham⁷⁷ het die oorskryding van die regmatige aansprake van die vors as 'n vorm van tirannie beskryf. Monargale gesag is in beginsel as regmatige uitoefening van gesag beskou en die gekwalifiseerde gehoorsaamheid van die onderdane as uitgangspunt aanvaar. Petrus Blesensis (oorlede 1200)⁷⁸ sowel as Thomas Aquinas⁷⁹ het beklemtoon dat God eerder as die mens gehoorsaam moet word. In geval van tirannie beskik die onderdane oor 'n reg tot passiewe verset. Hugo Floriacensis vereis byvoorbeeld dat tirannie geduld moet word, dat vir tiranne gebid moet word en dat bevele wat die wet van God oorskry nie gehoorsaam moet word nie.⁸⁰ In geval van oorskryding van monargale gesag, het sommige skrywers 'n reg tot aktiewe verset voorgestaan. Reeds Manegold van Lautenbach (skryf in die 11de eeu) het geleer dat konings wat tirannie optree soos onbetroubare herders verdryf moet word. Johannes van Salisbury het uitdruklik gestel dat tiranne gedood behoort te word omdat tirannie niks anders is as misbruik van gesag wat deur God aan die mens toevertrou is nie.⁸¹ Thomas van Aquinas was gekant teen tirannemoord maar ten gunste van aktiewe verset teen 'n *regimen tyrannicum*, omdat sulke heersersgesag onregmatig is en dat vernietiging daarvan geen seditio is nie, tensy die verset meer skade veroorsaak as wat die geval sou wees indien die tirannie gehoorsaam sou word.⁸²

74 Kyk T. Shogimen, *Ockham and Political Discourse in the Late Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press (2007), pp. 156-159.

75 Hugo Floriacensis, *Tractatus de Regia Potestate et Sacerdotali Dignitate*, I, 7-8 (p. 476).

76 Engelbert van Volkersdorf, *De Regimine Principum*, I, 18.

77 Willem van Ockham, *Dialogus de Potestate Imperiali et Papali*, II, tr. 1; I, 2, 6 e.v. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Vol. II. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum (1668), pp. 396-959.

78 Petri Blesensis, *Opera Omnia*. Vol. I. Oxonii: I.H. Parker (1847), pp. 401-407.

79 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, II, I, q. 96, a. 4.

80 Hugo Floriacensis, *Tractatus de Regia Potestate et Sacerdotali Dignitate*, I, 4 (pp. 468-472); I, 7 (pp. 474-475); I, 12 (p. 479).

81 Johannes van Salisbury, *Policraticus*, III, 15; IV, 1; VI, 24-28; VIII, 17-20.

82 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, II, 2, q. 42, a. 2, ad. 3; q. 69, a. 4; *De Regimine Principum*, I, 6; *Commentary on Aristotle's Politics*. Vertaal deur R.J. Regan. Cambridge: Hackett Publishing Company (2007), pp. 66, 70, 117, 119, 122, 127, 173, 179, 181.

3.2.3 Die beginsels van aktiewe en passiewe kiesreg

Die staatsvolk se reg tot politieke medeseggenskap is afgelei van die *ius gentium* ingevolge waarvan 'n vrye volk oor die reg beskik om 'n heerser aan te wys en hulself aan die heerser te onderwerp.⁸³ Volgens 'n ander vertolking van die regte waaroor die onderdane beskik, is monargale regering deur Johannes van Parys⁸⁴ en Marsilius van Padua⁸⁵ as 'n goddelike instelling beskou en dat die volk instrumente is wat deur God gebruik word. Soortgelyke standpunte is gehuldig deur Willem van Ockham⁸⁶ en Antonio de Rosellis: *imperium immediate a Deo, per medium tamen populi Romani, qui tanquam Dei minister et instrumentum eius iurisdictionem omnem in ipsum transtulit*.⁸⁷ Volgens Almain⁸⁸ gee God die mag aan die *communitas* ten einde die amp van die regeerder in die lewe te roep. Nicolaus van Cusa argumenteer dat alle mag in Kerk en Staat afkomstig is van sowel God as mens;⁸⁹ in geval van 'n besluit deur 'n verenigde volksvergadering geneem, is dit nie God alleen of mens alleen nie maar God en mens verenig soos hart en siel.⁹⁰ Laasgenoemde standpunt is ondersteun deur die siening van juriste dat ingevolge die *Corpus Iuris Civilis* die volkswil die bron van die gesag van die heerser is. Sedert die Glossatore in die twaalfde eeu is die leerstuk aanvaar dat die volk ingevolge die *Lex Regia* as bron van owerheidsgesag optree. Die regsgrond van owerheidsgesag is afgelei van die kontraktuele onderwerping van die volk aan die gesag van die vors. Volgens Nicolaus berus die bindende

-
- 83 Engelbert van Volkersdorf, *De Ortu & Fine Romani Imperii*. Basileae: Oporinum (c. 1590), Hoofstuk 10; Lupold van Bebenburg, *De Jure Regni & Imperii*, pp. 328-410. In: S. Schard, *De Jurisdictione, Autoritate, et Praeeminentia Imperiali*. Basileae: Cum Caes. Maiest. (1566), pp. 328-410; Willem van Ockham, *Octo Quaestionum Decisiones Super Potestate Ius Summa Pontificis*, II, 4-5; V, 6; VIII, 3. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Vol. II. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum, pp. 313-395.
- 84 Johannes van Parys, *Tractatus de Regia Potestate*, hoofstukke 11 & 16 (*populo faciente et Deo inspirante*).
- 85 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis* (1668), I, 9 (die volk wys die koning aan, en God is werksaam as *causa remota*).
- 86 Willem van Ockham, *Dialogus*, III, tr. 2; I, 27 (*imperium a Deo, et tamen per homines, scil. Romanos*).
- 87 Antonio de Rosellis, *De Potestate Imperatoris et Papae*, I, 56 (*imperium immediate a Deo per medium tamen populi Romani, qui tanquam Dei minister et instrumentum eius iurisdictionem omnem in ipsum transtulit*).
- 88 Almain, *Tractatus Auctoritate Ecclesiasticae*, hoofstuk 1. (pp. 978 & 1014).
- 89 Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica* (1566), II, 19, 111. Praef. & hoofstuk 4.
- 90 Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica*, II, 19, 111, Praef. & hoofstuk 4; II, 5 & 15.

krag van alle wette op die *concordantia subiectionalis eorum qui ligantur*;⁹¹ alle mag vloei uit die *subiectio inferiorum*⁹² en dit ontspring *per viam voluntarie subiectionis et consensus*.⁹³ Mettertyd het die standpunt veld gewen dat die uitdruklike of versweë instemming van die volk die basis is van die vors se aanspraak op gesag. Die implikasie van dié standpunt is dat indien die *imperium* uit die volk voortvloei, keer dit by afwesigheid van 'n vors na die volk terug, en die reg om 'n vors aan te wys is as 'n beginsel van die natuureg en die goddelike reg beskou.⁹⁴ Die politieke kiesreg kan uitgeoefen word deur die volk self of deur middel van gedelegeerdes. In Duitsland is die kiesreg aan die *electoraat* (volksverteenwoordigers) toegeken.⁹⁵

Die vraag of die oordrag van volksgesag aan die regeerder 'n handeling van *translatio* dan wel *concessio* behels, het tot heftige debat aanleiding gegee. Enersyds is aangevoer dat die oordrag van gesag tot 'n permanente *translatio* van gesag lei; andersyds is die standpunt gehuldig dat oordrag van regeergesag bloot 'n *concessio* behels. Volgens laasgenoemde standpunt berus die amp en die gebruik daarvan (*usus*) by die volk, dat die volk bo die Keiser verhewe is (*populus maior imperatore*), dat die volk steeds oor die hoogste wetgewende gesag beskik en oor die bevoegdheid beskik om die gesag te herneem.⁹⁶ Eersgenoemde vertolkings van die volk se seggenskap by aanwysing van gesaghebbers het tot ontwikkeling van die beginsel van heersersoewereiniteit aanleiding gegee; laasgenoemde standpunte, tot dié van volksoewereiniteit.⁹⁷ Die leerstuk *princeps maior populo* – dat die volk in bepaalde gevalle oor die reg beskik om in gevalle van noodsaak die vors van sy amp

91 Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica*, II, 12 & 13.

92 Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica*, II, 4.

93 Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica*, II, 8 & 10.

94 Aegidius Romanus, *De Regimine Principum*. Parissii: W. Remquest et Cie. (1857), III, 2, 5.; Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 16; Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica*, III, Praef.

95 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum (1668), II, 26 & III, concl. 9 & 10; Lupold van Bebenburg, *De Jure Regni & Imperii*, hoofstukke 5 & 12; Willem van Ockham, *Octo Quaestiones*, VIII, 3; Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica*, III, 4; Antonio de Rosellis, *De Potestate Imperatoris et Papae*, I, 48.

96 Willem van Ockham, *Octo Quaestiones*, IV, 8.

97 Lupold van Bebenburg, *De Jure Regni & Imperii*, hoofstuk 12 & 17; Ockham, *Octo Quaestiones*, IV, 8.

te onthef – het uit dié standpunt voortgevloei.⁹⁸ Selfs indien die volk *rex maior populo* sou wees, beskik die volk oor die reg om hom af te sit in geval van noodsaak.⁹⁹ Mediërende teorieë het gepoog om soewereiniteit aan beide vors en volk toe te ken, om toekenning van uitsluitlike soewereiniteit aan volk of vors te verhoed en beperkte koningskap deur middel van sinkretiese regering te bewerkstellig.¹⁰⁰

3.2.4 Die Middeleeuse republikenisme

Republikenisme het by verskeie skrywers na vore gekom. Marsilius van Padua was instrumenteel in die opbloei van republikeinse sentimente tydens die Middeleeue en Thomas Aquinas beskryf die voordele van die Romeinse republiek by verbreding van die vryheid van die bevolking.¹⁰¹ Engelbert van Volkersdorf¹⁰², Petrus de Andlo¹⁰³ en Antonio de Rosellis¹⁰⁴ het ook die voordele van die republikeinse regeringsvorm bespreek. Dit was egter veral Marsilius van Padua wat die republikeinse regeringsvorm bevorder het. Marsilius onderskei tussen die *universitas civium*¹⁰⁵ en die *pars principans*.¹⁰⁶ Volgens Marsilius se teorie is die wetgewende gesag soewerein en die volk noodwendig die wetgewer. Die volk as wetgewende gesag behels die hele volksliggaam of meerderheid van burgers wat beskik oor die reg om te stem. Dié reg word uitgeoefen in 'n volksvergadering of deur middel van die verkose volksvertegenwoordigers. Die volkswil is die effektiewe oorsaak van die staat. Deur middel van wetgewing word 'n spesifieke vorm aan die staat verleen, ampte verdeel en toegeken en die onderskeie dele van die staat tot 'n eenheid saamgebind. Die volkswil bring die amp van die vors tot stand ten einde regeerfunksies te verrig wat nie deur die *universa communitas* verrig kan word nie.¹⁰⁷

98 Lupold van Bebenburg, *De Jure Regni & Imperii*, hoofstuk 17.

99 Willem van Ockham, *Octo Quaestiones*, II, 7; VI, 2; III, 3; Antonio de Rosellis, *De Potestate Imperatoris et Papae*, II, 16.

100 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, II, q. 90, a. 3.

101 Thomas Aquinas, *On the Government of Rulers* (1997), I, 5 e.v.

102 Engelbert van Volkersdorf, *De Regimine Principum*, I, 12-16; V, 4; VII, 9.

103 Petrus de Andlo, *De Imperio Romano, Regis et Augusti Creatione, Inaugurationis*. Argentorati: Iosiae Rihelii (1603), I, 8.

104 Antonio de Rosellis, *De Potestate Imperatoris et Papae*, II, 4.

105 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 3. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Vol. II. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum (1668), pp. 154-312.

106 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 2, 9.

107 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 3.

Sowel die inhoud as die vorm van die vors se regeeramp spruit uit die soewereine wetgewer. Die draer van regeerbesag word aangewys, gekorrigeer en ontslaan deur die wetgewer *ad commune conferens*. Die regeerder is slegs 'n deel (*pars principans*) van die staatsgeheel en is immer aan die volksgeheel onderworpe. Deur middel van gesag wat deur die wetgewer aan hom verleen word (*per auctoritatem a legislatore sibi concessam*)¹⁰⁸ tree hy op as uitvoerende deel van die staat (*secundarie quasi instrumentalis seu executiva pars*).¹⁰⁹ Gevolglik is hy gebonde aan die wetgewing en sy uitoefening van gesag moet aan die wil van die volksgeheel beantwoord (*iuxta subditorum suorum voluntatem et consensum*).¹¹⁰

3.2.5 Die beginsel van heersersgesag onderworpe aan die reg

Teenoor die beginsel van *princeps legibus solutus est* (die wil van die vors as die hoogste reg) ontwikkel mettertyd die beginsel van regstaatlike gebondenheid van die vors. Die standpunte ten gunste van volksoewereiniteit het verklaar dat afgesien van die regeringsvorm van die politieke gemeenskap, die bindende regsrag van wetgewing altyd uit toestemming van die volksgemeenskap spruit. Aegidius Romanus verklaar byvoorbeeld dat slegs in 'n republiek die regeerder aan die reg onderworpe is.¹¹¹ Ten spyte van 'n vors (*dominus*) of Podesta (*potestas*), beskik die volksliggaam oor die hoogste gesag (*totus populus magis dominatur*), aangesien die volk oor die kompetensie beskik om wetgewing te paseer *quae non licet dominum transgredi*.¹¹² Volgens Franciscus Patricius Senensis regeer die volksverteenwoordigers oor die volk en die volk is aan die reg onderworpe. Ingevolge dié standpunt is die regeerder altyd aan die volkswil ondergeskik.¹¹³ Volgens Marsilius van Padua is die wetgewer in alle gevalle die volk, en die *principans* is gebonde aan die forma *sibi tradita a legislatore*.¹¹⁴ Nicolaus van Cusa herlei die bindende krag van wetgewing na die wil van die hele gemeenskap, die Pous is gebonde aan die *canones*, die Keiser aan die *leges imperiales* en

108 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 2, 13 e.v.

109 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 2, 14 e.v.

110 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 2, 12.

111 Aegidius Romanus, *De Regimine Principum*, III, 2, 2.

112 Aegidius Romanus, *De Regimine Principum*, III, 2, 2.

113 Franciscus Patricius Senensis, *De Institutione Reipublicae*. Parisiis: Marcum Locquendeulx (1578), I, 5; III, 1.

114 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 7-11, 14-15, 18.

wetgewing behoort nie 'n wyer terrein van optrede te verleen as wat absoluut noodsaaklik is nie.¹¹⁵ Willem van Ockham ontken die bestaan van regering sonder die bindende effek van die reg.¹¹⁶ Die onderskeid tussen die wetgewende en uitvoerende gesag neem duideliker vorm aan en speel 'n belangrike rol in die *rechtsstaat*-teorieë wat later daaruit voortspruit. Vanweë Marsilius en Nicolaus van Cusa se standpunte het veral die republikeinse teorieë met die gepaardgaande verdeling van wetgewende en uitvoerende gesag impak gehad.¹¹⁷ Die debat oor die lokalisering van soewereiniteit het bygevolg groter klem op die onderworpenheid van die regeergesag aan wetgewing en die algemene bepaling van die reg geplaas.

4. Die Reformatoriese herinterpretasie van die ephorale amp as kompetensiebeperkende en demokratiserende politieke instellings

4.1 Die opkoms van die humanisme en die Reformatoriese denke oor ephorale politieke instellings

Tesame met die Middeleeuse erfenis van aktiewe en passiewe kiesreg, die regstaat en republikanisme, het die opkoms van die humanistiese denke by die aanvang van die sestiende-eeu die bewustheid van antieke Griekse en Romeinse politieke instellings aangewakker. Veral die Romeinse Stoa het by die aanvang van dié eeu belangstelling gaande gemaak. Studie van antieke Griekse geskiedenis- en politieke werke het nie agterweë gebly nie. Veral politieke werke van die antieke Griekse era het aandag geniet. Niccolò Machiavelli (1469-1527), het, in sy *Discourse*, die konstitusionele reëlings van Antieke Sparta as voorbeeld voorgedou: Elke republiek beskik oor 'n hoër en laer sosiale klas.¹¹⁸ By beantwoording van die vraag aan wie die vryheid van die volk toevertrou moet word, antwoord Machiavelli: Indien die *status quo* behou word, moet die republiek aan die adel toevertrou word – soos in Sparta. Hy verwoord sy waardering vir die Spartaanse konstitusionele

115 Nicolaus van Cusa, *De Concordantia Catholica*, III, 10 & 20; II, praef. & 41. In: S. Schard, *Jurisdictione, Autoritate, et Praeeminentia Imperiali*, ac Potestate. Basileae: Cum Caes. Maiest. (1566), pp. 465-676.

116 Willem van Ockham, *Dialogus de Potestate Imperiali et Papali*, III, tr. 1; 1, 2, 6.

117 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, 11, 14, 15, 18.

118 Vir Machiavelli se belangstelling in die konstitusionele reëlings van antieke Sparta kyk N. Machiavelli, *Works*. Vol. III. London: T. Davies (1775), pp. 6, 11, 18, 20, 23, 25, 27, 43, 85, 124, 143, 187, 217, 225, 226.

model soos volg: “For my own part, I am of the opinion, that if any one would found a Common-wealth, which should subsist for a long time, it would be the best way to form its interior constitution after the model of Sparta.”¹¹⁹ Indien die doel is om ’n republiek op te rig, moet die volk as geheel optree as bewakers van vryheid.¹²⁰ Guillaume Budé (1467-1540) het die humanistiese belangstelling in die konstitusionele reëlings van Sparta in sy politieke werk beklemtoon.¹²¹ In sy *De l’institution du prince* (1547) beskryf hy die staat as *locus* van politieke mag in onderskeid van die kompetensieterrrein van die koning. In hoofstuk XXVII byvoorbeeld, meld hy die koning se plig om ’n behoorlike grondslag aan die staat as publieke regsinstelling te verleen. In die daaropvolgende hoofstuk verwys hy na die voorbeeld van antieke Sparta: die staat is die publieke instelling ter handhawing van die politieke orde. Die Spartaanse staat is regeer deur, maar bly onderskeie van die gesag van die koning voortbestaan.¹²²

Christen humaniste, soos Desiderius Erasmus (1466-1536), het ’n groot bydrae tot die nuwe belangstelling in die klassieke werke gelewer: “It was Erasmus’ insistence on an activist social ideology and his focus on the civic involvement as well as the spiritual condition of the lay person which motivated him to edit and publish Plutarch’s works, Cicero’s *De Officiis* (which he called in the dedication of the first edition (1501) ‘books of gold’, an ‘enchiridion’ to be ‘learnt by heart’, and the complete works of Seneca, ‘whose writings are wonderfully stimulating and excite one to enthusiasm for a life of moral integrity’. Nothing can excel the holiness of Seneca’s teachings, exclaims Erasmus’ preface to his first edition of this Stoic’s works (1515). ‘He alone lifts up our hearts to heaven, inspires us with contempt for what is vulgar, instills in us a loathing for what is base, and kindles in us the love for what is good.’”¹²³ Skrywers soos Plato en Aristoteles het toenemende aandag ontvang, wat tesame met ander klassieke skrywers impak in opkomende Reformatoriese geleedere gehad het, “Seneca, Cicero, Sallust, Plutarch and others could liberate the rational soul within the individual and allow it to respond to the call of nature/God to act for the common weal.”¹²⁴ ’n Wye

119 Machiavelli, *Works*. Vol. III, p. 27.

120 Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*. Vol. I. The Renaissance. Cambridge: Cambridge University Press (2000), 160.

121 G. Budé, *De l’institution du prince*. Paris: l’Arriur Abbaye (1547), XXVII & XXVIII.

122 Budé, *De l’institution du prince*, hoofstuk XXVIII. Vgl. Skinner, *The Foundations*. Vol. II, p. 355.

123 M. Todd, *Christian Humanism and the Puritan Social Order*. Cambridge: Cambridge University Press (2002), pp. 28-29.

124 Todd, *Christian Humanism and the Puritan Social Order*, p. 29.

spektrum van ander klassieke skrywers het ook hernude belangstelling met die oog op toepassing in nuwe sosiale en politieke kontekste gewek.¹²⁵

Calvyn was bewus van Cicero se bespreking van die *ephor*. In sy werke verklaar Cicero dat dit nie sonder goeie rede was dat die *ephor* in Sparta ingestel is om die mag van konings te beperk, en dat Volkstribunes in antieke Rome aangewys is om die konings se magte aan bande te lê nie.¹²⁶ Die pleidooi vir volksamptenare ter beperking van koninklike kompetensies, kom reeds voor by Philippus Melanchthon (1497-1560). In sy kommentaar op Aristotles se *Politica*, noem hy die demokraties verkose volksamptenary, wat by sommige volke as bewakers van die koninklike gesagsuitoefening ingestel is. Hy verwys eksplisiet na die voorbeeld van die *ephor* van Sparta – waarvan Thucydides (c. 460-c. 400 v.C.) skryf – wat oor gesag beskik het om beheer oor die Spartaanse konings uit te oefen.¹²⁷

4.2 Huldrych Zwingli en die Reformasie in Zürich

Hoewel die Reformatoriese denkers by die Middeleeuse demokratiserende denke aansluiting kon vind ten einde politieke medeseggenskap vir die onderdane te bepleit, het die voortdurende bedreiging van geloofsvryheid en -vervolging die Reformatore genoodsaak om na voorbeelde in die Europese geskiedenis te soek, ten einde geloofs- en gewetensvryheid te verseker en tirannieke optrede te voorkom. Die Zürichse Reformator, Huldrych Zwingli, was die eerste Reformatoriese leiersfiguur om 'n beroep te doen op die Spartaanse amp van die *ephor* as voorbeeld van dié instelling om magsmisbruik te voorkom. In sy werk oor Christelike herderskap, *Der Hirt* (1524), verwys Zwingli in oordragtlike sin na die Spartaanse *ephor* as instelling om die ware en opregte geloof te beskerm. Die plig van die Christelike herder is nie alleen gerig op die belange van die volk van God as geheel nie, maar dat die *ephor* vir elke individu in die bres moet staan: "... das er (die *ephor*) nit allein in vertrang des gantzen volcks sonder eins yeden besondren menschens harfür trette sol ouch wider den grösten tyrannen."¹²⁸ Zwingli verwys na voorbeelde van tirannie uit die Skrif en die sekulêre geskiedenis. Zwingli verwys ook na die konstitusionele ampte van antieke Sparta om die taak wat op die skouers van Christelike herders rus, tuis te bring. Ten spyte van die mag van Herodus, het Johannes die Doper, byvoorbeeld, sonder vrees die optrede van die koning veroordeel. Zwingli bemerk voorts 'n

125 Todd, *Christian Humanism and the Puritan Political Order*, p. 29.

126 Skinner, *The Foundations*. Vol. II, p. 231.

127 Skinner, *The Foundations*. Vol. II, p. 231

128 H. Zwingli, *Der Hirt*. Zürich: Christophorum Froschouer (1524), ongepagineerd.

voorbeeld van herderskap ten dienste van die volk by die amp van die *ephor* in antieke Sparta, die Volkstribunes van die Romeine en die volksampte van *Zunftmeysters* in Duitse stede. Hoewel Christelike herderskap spesifiek op die godsdiensteleiers betrekking het, sluit Zwingli nie die politieke ampte van hul verpligtinge ter beskerming van die volk uit nie. Zwingli se verwysing na die amp van die *ephor* binne die konteks van Christelike herderskap het enersyds die implikasie dat Christelike pastors nie van hul profetiese plig jeens politieke maghebers durf wegskeur nie; andersyds behoort alle ampte – hetsy godsdienstig of politiek – hul beskermingsplig jeens onderdane wat onder politieke verdrukking gebuk gaan, na te kom.

Hoewel Zwingli se beskrywing van *ephor* herinner aan die beskermingsrol wat God se profete in die Ou Testament jeens die volk moes vervul, eerder as verkose amptenare wat konings moet betoel, noem hy egter verskeie voorbeelde van volksamptenare wat oor gesag beskik het om koninklike gesagsmisbruik aan bande te lê. Dié voorbeelde sluit in die *ephor* van Sparta en die Volkstribunes in Rome.¹²⁹

4.3 Philippus Melanchthon en die Lutherse Reformasie

Philippus Melanchthon was by uitstek 'n Reformatoriese skrywer van die sestiende eeu wat na die instelling van die *ephor* as politieke instelling – om demokratiese inspraak in antieke Sparta te bevorder en as teenwig vir tirannieke optrede van magsugtige heersers te dien – verwys. Oor die vorm van politieke organisasie laat Melanchthon hom betreklik min uit: God keur enige vorm van politieke organisasie goed wat nie met die voorskrifte van die natuureg in stryd is nie. Met verwysing na die Skrif en die sekulêre geskiedenis, aanvaar Melanchthon dat die normale orde van dinge die verskeidenheid van koninkryke onder mense as onafhanklike entiteite – elk onder sy eie regering – die norm is. Omdat konings neig na tirannie, is verskeie maatreëls in die politieke geskiedenis ontwerp om koninklike kompetensies te beperk, waarvan die *ephor* en die Volkstribunes voorbeelde is.¹³⁰ Sy verwysings na dié amp kom die eerste keer voor in sy kommentaar op Aristoteles se *Politica*. Dié kommentaar het die eerste keer in 1530 verskyn en het in die loop van die sestiende-eeu verskeie uitgawes beleef. Nadat Melanchthon drie regeringsvorme onderskei het – die monargale, aristokratiese en demokratiese – wys hy op die gevare

129 Skinner, *The Foundations*. Vol. II, p. 231.

130 W.A. Dunning, *A History of Political Theories from Luther to Montesquieu*. New York: The MacMillan Company (1938), p. 21.

van tirannieke magmsmisbruik in monargale politieke sisteme.¹³¹ Volgens Melanchthon bied die geskiedenis verskeie voorbeelde van ampte wat die regmatige uitoefening van gesag ten doel het. Dié *secunda species regni* sluit in die *ephori* van antieke Sparta, die Elektoraat in Duitsland, in Gallië verkose volksverteenvoerders en ander vorme van sinkretiese regering.¹³² Met verwysing na Thucydides se werk en die bevoegdheid van *ephori* om selfs hul koning onder arrest te plaas,¹³³ voeg hy by dat dié instellings spesifiek ten doel het om tirannieke vorste se magmsmisbruik aan bande te lê.¹³⁴ In sy *Oratio de Dignitate Principum, Quibus Electio Imperatoris in Germania Commendata Est* (1554) verwys Melanchthon na die *ephori* en soortgelyke instellings ter beskerming teen tirannie.¹³⁵ In sy *Epistolae Pauli Scriptae ad Romanos ...* (1556) beskryf Melanchthon alle regeerampte as verteenwoordigers van God (*Magistratus est minister Dei*) – ampte wat die reg moet beskerm; instellings van God om publieke eerbaarheid en geregtigheid te bevorder en as bewakers van die goeie op te tree.¹³⁶ In sy *Nieuwe vollkommene Chronica* (1561) sonder Melanchthon die amp van die Spartaanse *ephori* uit as 'n voorbeeld van God se voorsienigheid ter behoud van die orde in die samelewing; “ellich fürneme Exempel in allen Historien auch gesucht und bedacht haben / und haben zu Lecademon die fünff Ephori fast gleiche gewalt gehabt”.¹³⁷ Volgens Melanchthon getuig die rol van die *ephori* van deugdelike optrede ter beskerming van die volk.¹³⁸ Hy verwys onder andere na die militêre take wat die *ephori* van Sparta met goeie gevolg verrig het. In sy *Nieuwe vollkommene Chronica* (1561) brei Melanchthon oor die verpligtinge van dié ampte – waar onder die *ephori* – uit. Dié ampte het die verpligting om gruwelike sondes teen God en medemens hok te slaan: “(G)rausame Gotteslesterung / falsche Eid und Meineid / Tyrannische grausamkeit / auffrur / erschreckliche unzucht / reuberey / und andere

131 P. Melanchthon, *Commentarii in Primum, Secundum, Tertium, & Quintum Ethicorum Eiusdem in Aristotelis Aliquot Libros Politicos Commentaria*. Argentinae: Ioan-Albertum (1535), geen paginerig.

132 Melanchthon, *Ad Ethicen et Politicen Spectantia*. In: Reds. C.G. Bretschneider & H.E. Bindseil, *Corpus Reformatorum*, Vol. XVI. Halis Saxonum: C.A. Schwetschke et Filium (1850), p. 440.

133 Thucydides, *Thucydides*. Vertaal deur Hobbes of Malmesbury (1830), I, I, 131.

134 Melanchthon, *Politicen*, p. 440.

135 Melanchthon, *Oratio de Dignitate Principum, Quibus Electio Imperatoris in Germania Commendata Est ...* Wittenberg: Georgii Rhau (1554), onpagineerd.

136 Melanchthon, *Oratio*, p. 211.

137 Melanchthon, *Nieuwe vollkommene Chronica*. Francofurti: Geen uitgewer vermeld (1556), “Vorrede”.

138 Melanchthon, *Nieuwe vollkommene Chronica*, p. LII.

dergleichen laster grausamlich gestrafft sein."¹³⁹ Saamgevat, vereis dit liefde vir geregtigheid en die vrees vir God.¹⁴⁰ In sy *Chronicon Carionis* (1601) sonder Melanchthon die verkose volksvertegenwoordigers in Duitsland en die *ephoroi* van Sparta uit as instellings van wyse staatsmanskap.¹⁴¹ Melanchthon beklemtoon dat die *ephoroi* oor kompetensiebeperkende bevoegdhede beskik het wat navolgenswaardig is.¹⁴²

4.4 Johannes Calvin en die Geneefse Reformasie

4.4.1 Die rol van die *ephoroi* in Calvin se staatsteorie

Calvin se teorie van konstitusionele verset wentel om die inspraak waaroor volksamptenare beskik om die willekeur van konings aan bande te lê.¹⁴³ Hy neem as vertrekpunt dat die owerheid ten spyte van swak regering en goddelose optrede gehoorsaam moet word.¹⁴⁴ Bygevolg beskik persone in hul private hoedanigheid nie oor 'n reg van aktiewe verset teen tirannieke konings nie. Dié reg kom bepaalde volksamptenare toe wat aangewys word om die onbeteueldeheid van konings aan bande te lê.¹⁴⁵ Tot dié ampte reken Calvin die *ephoroi* wat die Spartaanse konings moes betoel, die Volkstribunes wat oor die Romeinse gesagsdraers moes waak en die distrikshoofde wat oor die senaat van die Atheners beheer moes uitoefen.¹⁴⁶ Calvin voeg by dat dit dié ampte nie verbode was om hul kragtens hul amp teen die tirannieke optrede van konings te verset nie: "Inteendeel, ek verklaar dat, as hulle konings wat onbeheers te kere gaan en nederige mense vertrap, oor die hoof sien, hulle optrede nie vry van goddelose troubleuk is as hulle dit verswyg nie.¹⁴⁷ Hulle verraai immers bedrieglik die vryheid van die volk waarvan hulle weet dat hulle kragtens God se beskikings as beskermers aangestel is."¹⁴⁸ Die rol wat die *ephoroi* as publieke volksvertegenwoordigers en opsieners speel, het sowel in die Reformatoriese tradisie van Herborn, soos vertolk deur Althusius

139 Melanchthon, *Nieuwe vollkommene Chronica*, "Vorrede".

140 Melanchthon, *Nieuwe vollkommene Chronica*, "Vorrede".

141 Melanchthon, *Chronicon Carionis*. Bern: Johannes le Preux (1601), "Praefatio" en p. 89.

142 Melanchthon, *Chronicon Carionis*, p. 550.

143 J. Calvin, *Institusie van die Christelike Godsdiens*, IV, 20, 31.

144 Calvin, *Institusie*, IV, 20, 31.

145 Calvin, *Institusie*, IV, 20, 31.

146 Calvin, *Institusie*, IV, 20, 31.

147 Kyk Dunning, *A History of Political Theories* (1938), p. 30.

148 Calvin, *Institusie*, IV, 20, 31.

en Hoenonius, as die volksverset-teorieë van die *Monarchomachi* en die volksoewereiniteitsteorieë van Duitse Romantici soos Fichte, neerslag gevind.

4.5 **Die Monargomachi en die rol van die ephori as legitieme volksverteenvoerders in die Nederlandse Reformatoriese versetliteratuur**

4.5.1 *Monargomachiese interpretasies van die ephorale ampsidee*

Die monargomachiese versetteoretici beskou die ephorale amp as 'n konstitusionele instelling wat die regte van die volk beskerm. Die outeur van die *Vindiciae Contra Tyrannos* – waarskynlik Hubert Languet (1518-1581) (pseud. Junius Brutus) – dra die beskerming van die regte van die volk uit hoofde van die kontraktuele verpligtinge van die vors – sowel dié teenoor God as die verbintenis teenoor die volk – aan die ephori op. Dié reg kom nie die volk as geheel (*universa multitudo*) toe nie, maar die volksverteenvoerders (*electi magistratus regni*) – die *officarii Regni non Regis*, oftewel *consortes et ephori imperii*. Laasgenoemde tree op as publieke ampsdraers *a populo auctoritatem acceperunt*, verteenwoordigend van die volksgeheel (*universum populi coteum repraesentat*).¹⁴⁹ Dié skrywer ken aan die ephori dieselfde regte as dié van die volk toe. Die vergadering van ephori (as *Regni quasi Epitome*) beskik – soos die volk – oor seggenskap oor die koning en die handeling van 'n meerderheid van dié vergadering word aan die volk toegereken.¹⁵⁰ Die ephorale vergadering het egter nie die bevoegdheid om die regte van die *populus constituens* te vervreem nie.¹⁵¹

In sy *De Jure Regni Apud Scotos*, huldig George Buchanan (1506-1582) ook die standpunt dat die ephorale amp die afgevaardigdes is wat namens die volk handel.¹⁵² Hy voeg daarby dat die Standevergadering (as volksverteenvoerders se liggaam) oor afgeleide bevoegdheid beskik om wetgewing in belang van die *universus populus* te promulgeer.

In sy invloedryke werk, *De Jure Magistratum*, onderskryf Theodorus Beza die beginsel dat die ephorale vergadering nie die bevoegdheid

149 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*. Red. G. Garnett. Cambridge: Cambridge University Press (1994), pp. 46, 80, 89, 94, 100, 166.

150 *Vindiciae contra Tyrannos*, pp. 80, 89 e.v.

151 *Vindiciae contra Tyrannos*, pp. 80 e.v., 166 e.v.

152 G. Buchanan, *De Jure Regni Apud Scotos*. London: Richard Baldwin (1689), p. 30 e.v.

het om die regte van die *populus constituens* prys te gee nie.¹⁵³ Met betrekking tot die regeerder is die *ephorī defensores ac protectores iurium ipsius supremāe potestatis* – hulle tree op as bewakers van die volk se soewereiniteit, maar beskik nie oor die bevoegdheid om die soewereiniteitsregte van die volk aan te tas nie. 'n Beginsel wat Francois Hotman (1524-1590) ondersteun.¹⁵⁴ Hotman beroep hom op Plato, Aristoteles en Cicero se ondersteuning van sinkretiese regering en die universele behoefte aan kompetensieperke aan die koninklike gesag. Hotman se verwysings na die ephorale amp beklemtoon twee aspekte: eerstens, met verwysing na Plato se opmerkings in dié verband, die instandhouding van en onderworpenheid aan die reg deur vorstelike gesaghebbers; tweedens, die ephorale vergadering as gesagsliggaam wat namens die volk beheer oor vorstelike gesag uitoefen.¹⁵⁵

4.5.2 Interpretasies van die ephorale ampsidee in die Nederlandse versetliteratuur

Die Nederlandse versetskrywers – 'n hele aantal annoniem – van die sestiende eeu het die beroep op antieke Griekse en Romeinse bronne geïntegreer met verwysings na die kompetensiebeperkende rol van verkose volksverteenwoordigers. Dié verteenwoordigers wat die volk se belange moes beskerm, gee uitdrukking aan die ideaal van republikeinse vryheid binne 'n omvattende politieke teorie van sinkretiese regering, gerugsteun deur beperkte ampsgesag, aktiewe en passiewe kiesreg ter verwesenliking van burgerlike vryheidsregte ondersteun deur 'n politieke paradigma wat breedweg as regstaatlik beskryf kan word. In die anonieme versetskrif, *Politieq Onderwijs*, haal die outeur aan uit Seneca ter bevestiging dat “amp” en nie “Ryk” sentraal staan by die bevordering van die welvaart en vooruitgang van die samelewing en onderdane.¹⁵⁶ Die outeur doen 'n beroep op Cicero te dien effek dat owerheidsampte nie op eer gerig is nie, maar op bevordering van diens in die algemene belang en openbare pligvervulling.¹⁵⁷ Klem word geplaas op owerheidsampte as instellings

153 T. Beza, *De Jure Magistratum in Subditos; et Officio Subditorum Erga Magistratus*. Lugdunensem: Ionnem Mareschallum (1576), Qu. 6-7.

154 F. Hotman, *Franco-Gallia*. Francofurti: Georg Fickwirt (1615), 13-14.

155 F. Hotman, *FrancoGallia*. Vertaal deur J.H.M. Salmon. Cambridge: Cambridge University Press (1972).

156 Anon., *Politieq Onderwijs*. Malines: Geen uitgewer vermeld (1582), fol. B3.

157 *Politieq Onderwijs*, fol. B3.

van God en regeerders as voogde, diensknegte en voorgangers wat aan die reg onderworpe is. Indien regeerders in hul eie belang sou regeer en reg deur middel van mag en geweld onderdruk, sou dit tirannieke optrede behels.¹⁵⁸ Met verwysing na Cicero, propageer die skrywer in metaforiese terme die “amputasie” van die “besmette ligaamsdeel” ten einde die volksliggaam te red.¹⁵⁹ Vervolgens word ’n beroep gedoen op die kompetensieperke waartoe die regeerder hom by aanvaarding van sy amp verbind.¹⁶⁰ Die neerslag van die *Vindiciae Contra Tyrannos* se appèl op verset teen onreg en tirannie vind neerslag in die *Politicq Onderwijs*. Die outeur kombineer die versetdenke van die *Monarchomache* met politieke beginsels wat in die loop van die Middeleeue geleidelik beslag gekry het. Veral die onderdane se reg op politieke inspraak en die behartiging van die onderdane se belange deur verkose verteenwoordigers, vorm ’n belangrike aspek van die betoog in *Politicq Onderwijs*.

Volksoewereiniteit het die gangbare medium geword ingevolge waarvan onderdane se politieke aspirasies uitgedruk is. Tesame met die gesag waarop die volk aanspraak kan maak om onregverdige regeerders van hul amp te onthef en hul gesag te herneem, is die klem op regeerders se plig om in die algemene belang te regeer, geplaas. Die Nederlandse aandrang op burgerlike vryheid vertoon sterk ooreenkomste met die Skolastieke benadering tot politieke vryheid wat in die veertiende eeu ontwikkel het. Die rigtinggewende beginsels was dat die onderdane – opgeneem as ’n *universitas* en nie bloot as die somtotaal van individue nie – met die soewereine gesag in die politieke gemeenskap beklee is. Indien die volk hulself aan ’n regeerder sou onderwerp, was dit belangrik dat sodanige regeerder onder beheer van die volk moes wees en volgens die wense van die onderdane regeer. Martin van Gelderen beskryf die doel wat in dié verband nagestreef is soos volg: “To achieve this goal the scholastic theorists of liberty favoured a number of constitutional arrangements: rulers were to be elected, they were only allowed a minimum discretion in administering the law (which was the basic task) and a complex network of checks of magistrates and ruling councils was to be devised.”¹⁶¹ Van Gelderen beskryf dié tendense as algemene

158 *Politicq Onderwijs*, fol. B4.

159 *Politicq Onderwijs*, fol. B3.

160 Vgl. *Politicq Onderwijs*, fol. C3.

161 M. van Gelderen, *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590*. Cambridge: Cambridge University Press (2002), pp. 284-285.

kenmerke van die Nederlandse versetliteratuur in die tweede helfte van die sestiende eeu; “the political thought of the Dutch Revolt was not an isolated phenomenon, but was aligned with the sixteenth-century appropriation of classic and late medieval texts and made part of contemporary intellectual developments in Europe.”¹⁶²

4.6 *Johannes Althusius se uitbouing van die volksverteenwoordigende amp van die ephori*

Volgens Althusius val die amptenary in twee groepe: eerstens, dié wat Althusius noem die *ephor*; tweedens, die hoofamptenare (*summus magistratus*). Onder eersgenoemde resorteer al die amptenare in provinsies en stede wat die magte van die hoofamptenare beperk. Die verskeidenheid liggame of individue bekleed met soortgelyke magte, is die verteenwoordigers van die hele volk en dien as organe ter uitdrukking van die soewereine volkswil. By versuim van hul ampspilte keer hul gesag weer na die volk terug. Tot die hoofamptenare reken Althusius die koninklike amp. Die koning is die uitvoerende gesag van die volk om hul belange en veiligheid deur toepassing van die reg te verseker. Die verhouding van koning tot die volk is dié van ’n agent (*mandatarius*) tot ’n opdraggewer, en ’n kontrak tussen hom en die volk word bevestig deur sy verkiesing en kroning as vors. Hy onderneem om in ooreenstemming met die fundamentele wette van die land te regeer en stem daartoe in om dit te gehoorsaam. Soos die skrywer van die *Vindiciae*, ken Althusius aan die volk die rol van *stipulator* toe, en handhaaf dat die verpligting van die koning absoluut, terwyl dié van die volk voorwaardelik is.¹⁶³

Ter beskerming van die regte van die onderdane, die nakoming van die ooreenkomste deur die volk en koning onderling asook teenoor God afgelê, beroep Althusius hom nie op die volk (*universa multitudo*), maar op die verkose regeringsampte (*electi magistratus regni*) – die *ephor* wat die volk verteenwoordig, oftewel die *officari Regni non Regis*, of die *consortes et ephori imperii*. Dié *ephor* tree op as amptenare *a populo auctoritatem acceperunt*, dus as verteenwoordigers van die volksgeheel (*universam populi coetum representat*).¹⁶⁴ Althusius sluit sowel die *ephor* as die *summus magistratus* in by die publieke gesagsdraers (*administratotes*) wat aangewys en afgevaardig word deur die *consociata multitudino* omdat laasgenoemde nie gemaklik byeengeroep kan word nie. Binne die bestek

162 Van Gelderen, *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590*, p. 165.

163 Dunning, *A History of Political Theories*, pp. 64-65.

164 J. Althusius, *Politica Methodice Digesta*. Herborn: Nassoviorum (1614), pp. 89, 148 e.v.

van hul opdrag, verteenwoordig die *ephori* die volksgeheel (*universum populum representat*).¹⁶⁵ Die *ephori* word deur die volk verkies, maar hulle mag ook deur nominasie of koöpsie deur die volk aangewys word (*ex populi concessione et benefacicio*).¹⁶⁶ Hul opdrag mag veref *ex consensu consociationis universalis*,¹⁶⁷ hul vorm 'n *collegium*, wat *collegialiter* optree deur middel van die meerderheid (*major pars*);¹⁶⁸ as *collegium* verrig hulle algemene funksies (*officium generale*) ter uitoefening van die regte waaroor die volk beskik.¹⁶⁹ Benewens die algemene amp van die *collegium* van *ephori*, is daar ook die besondere ampte (*officium speciale*) van individuele *ephori*.¹⁷⁰

Volgens Althusius beskik die vergadering van *ephori*, as *Regni quasi Epitome*, oor gelyke regte met die volk, en besit gelyke oppergesag met die volk oor die koning vir sover enige handeling van die meerderheid van dié vergadering as besluit van die volk beskou word.¹⁷¹ Althusius beklemtoon dat dié vergadering nie by wyse van besluit of enige versuim, die regte van die *popules consituens* kan prysgee nie.¹⁷² Wat die verhouding van die *ephori* tot die volk betref, verklaar Althusius uitdruklik dat hoewel die *ephori* in hul kollektiewe hoedanigheid as verteenwoordigers van die soewereine volk ageer, hul as gesagsdraers bo die vors verhewe is. Hoewel die *ephori* ter vergadering die regte van *majestas* met betrekking tot die vors uitoefen, is hul bloot afgevaardigdes van die volk.¹⁷³ Die *ephori* word deur die volk ingestel, uit hul amp ontslaan en tree as opdragnemers van die volk op (*constituuntur, removentur, dejiciuntur aut exauctorantur*) en hul is onder verpligting om die volk as meerdere te erken.¹⁷⁴ Volgens Althusius is die beginsel op die *ephori*

165 Althusius, *Politica*, pp. 276-291. Hy voeg by: "Ephori sunt quibus, populi in corpus politicum consociate consensus, demandata est summa Reipublicae seu universalis consociationis, ut repraesentates eandem potestate et jure illius utantur in summon magistrato constuendo, eoque ope [et] consilio in negotiis corporis consociate juvando, necnon in ejusdem licentia coercenda et impedienda in causis iniquis et Reip. Pernicioris, et eodem intra limites officiali continendo, et deraque in providendo et curando omnibus modis, ne Resp. quid detrimenti capiat privatis studiis, odiis, facto, omissione vel assatione summi magistratus" (*Politica*, p. 292).

166 Althusius, *Politica*, p. 395.

167 Althusius, *Politica*, p. 314.

168 Althusius, *Politica*, p. 296.

169 Althusius, *Politica*, pp. 296-307.

170 Althusius, *Politica*, p. 308 e.v.

171 Althusius, *Politica*, pp. 91, 94, 114, 148, 149, 248 e.v., 297 e.v., 326 e.v.

172 Althusius, *Politica*, p. 173.

173 Althusius, *Politica*, p. 292 e.v..

174 Althusius, *Politica*, pp. 178-179.

van toepassing dat die handeling van die korporatiewe verteenwoordigers geag moet word die optrede van die korporasie self (die volk) te wees.¹⁷⁵ Althusius beperk dié beginsel deur die *limites* van hul opdrag.¹⁷⁶ Hy argumenteer dat die *ephor* nie enige regte van die volk aan die regeerder kan oordra of enige sodanige regte kan kwytraak by versuim om dit uit te oefen nie aangesien *penes Ephoros, non Rempublicam et Populum, suumum Reip. jus esset*.¹⁷⁷ By versuim van die *ephor* val al hul funksies terug op die volk uit hoofde van die onskendbare reg waaroor laasgenoemde beskik. In so 'n geval word die funksies uitgeoefen *consensu totius populi tributim, curiatim, centuriatim vel viritim rogati aut collecti*.¹⁷⁸ Dié standpunt word ook deur P.H. Hoenonius (1576-1640) gedeel.¹⁷⁹ Hoenonius, regsdosent te Herborn, in diens van verskeie Duitse prinse, se *Disputationum Politicarum*, huldig 'n soortgelyke standpunt.¹⁸⁰ Die gewone *ephor* (*ephor seu ordines regni*) is belas met die uitoefening van die reg van die soewereine volk *ex jussu et consensu populi: as universi*, wat die geheel van die volk verteenwoordig, is hul verhef bo die regeerder. By Hoenonius word die amp van *ephor* uitgebrei tot algemene volksverteenvoordingende konstitusionele instellings – ampte wat in verskillende konstitusionele stelsels onder verskillende benaminge bekend was: In antieke Sparta,¹⁸¹ die Romeinse Ryk¹⁸² en in Duitsland¹⁸³ – ampte wat primêr ter bestryding van tirannieke optrede gefunksioneer het, en wat die volksinspraak in politieke aangeleenthede verseker het.¹⁸⁴

4.7 Die neerslag van die Reformatoriese herinterpretasie van die ephorale amp in J.G. Fichte se Romantieke volksoewereiniteitsteorieë

Ten einde te verseker dat die volkswil as algemene wil geld, dra Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) die uitoefening van die publieke gesag aan een of meerdere persone – as die uitvoerende gesag – oor. Dié oordrag behels die aanwysing van verteenwoordigers van die volk wat oor die uitvoerende

175 Althusius, *Politica*, pp. 279, 285, 293-395.

176 Althusius, *Politica*, pp. 289-291

177 Althusius, *Politica*, p. 322.

178 Althusius, *Politica*, p. 322.

179 P.H. Hoenonius, *Disputationum Politicarum*. Herborn: Naffoviorum (1615), pp. 134 e.v., 145 e.v., 481.

180 Hoenonius, *Disoutationum Politicarum*, pp. 134 e.v., 479 e.v.

181 Hoenonius, *Disputationum Politicarum*, pp. 134, 412, 479.

182 Hoenonius, *Disputationum Politicarum*, p. 137.

183 Hoenonius, *Disputationum Politicarum*, pp. 140, 145.

184 Hoenonius, *Disputationum Politicarum*, pp. 479-481.

gesag waak, naamlik die *ephori* of liggaam van publieke opsieners. Fichte verstrekk die volgende rede: aangesien sowel die wetsoortreders as die benadeelde persone – wat private wilsverteenwoordigers is – ook lede van die volksgemeenskap vorm, beteken dit dat die gemeenskap (indien dit self die konflik hanteer, eerder as om dit in die hande van verteenwoordigers te laat) sowel regter as party tot die konflik tussen die partye sou wees.¹⁸⁵ Derhalwe beskou Fichte die *ephori* as verteenwoordigers van die volk – ’n standpunt wat tot Calvin en Althusius teruggespoor word. Fichte noem ook praktiese redes vir die belang van die *ephori* as publieke volksverteenwoordigers: In klein state word die verskyning van die gemeenskap gekenmerk deur voorsiening vir periodieke vergaderings. In groot state word dit bewerkstellig deur die skepping van ’n spesiale gesag. Die volk verkies spesiale *ephori* en beklee hul met absolute afwerende gesag uit hoofde waarvan hulle die regering van die staat kan stuit en die beslissende stem van die volk tot uitdrukking kan bring.¹⁸⁶

5. Samevatting

Die Reformatoriese politieke denke van die sestende eeu, is deur die opkomende Verligtingsdenke van dié tyd begelei en skrywers soos Machiavelli en Budè het die toenemende belangstelling in antieke Griekse en Romeinse politieke literatuur beslag help gee. Christelike Humaniste soos Desiderius Erasmus het daartoe bygedra dat die opkomende Reformasie by die klassieke bronne van antieke Griekeland en Rome aansluiting kon vind. Zwingli, Melanchthon en Calvin het die antieke Spartaanse ephorale amp as verwysingspunt gebruik om verskillende aspekte van die Reformatoriese politieke teorie tot uitdrukking te bring. Die sinkretiese regeringsvorm van antieke Sparta het via die klassieke skrywers soos Plato, Aristoteles en Cicero by die Reformatore aanklank gevind en die ideaal van sinkretiese regering was die raamwerk waarbinne die ontwikkelende Reformatoriese politieke filosofie beslag gekry het. Die herinterpretasie van die ephorale konstitusionele instellings van antieke Sparta het as historiese en prinsipiële aanknopingspunte ter beslaggewing aan die ideale van sinkretiese regering gedien. Beperkte ampsgesag, aktiewe en passiewe kiesreg ter verwesenliking van burgerlike vryhede binne ’n politieke paradigma wat breedweg as regstaatlik beskryf kan word, is op een of ander wyse met die antieke ephorale

185 Vgl. J.G. Fichte, *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre*. Lena & Leipzig: Christian Ernst Gabler (1796), p. 179 e.v.; en 192 e.v. *Sämmtliche Werke*. Vol. III. Berlin: Verlag von Veit und Comp. (1845), pp. 150 e.v.; 160 e.v.

186 Fichte, *Werke*, III, p. 171 e.v.

ampsinstillings in verband gebring. Ephorale ampsregeringsinstelling, as demokratiese ampsinstillings, het egter nie aan die volksoewereiniteitsteorie in die Reformatoriese politieke denke kon ontkom nie – ’n gedagterigting wat binne die Duitse idealisme in populariteit toegeneem het. Die koppeling van die ephorale ampsidee met die volksoewereiniteitsteorie het in Fichte se Romantieke politieke filosofie ’n hoogtepunt bereik.

Hoewel Huldrych Zwingli se verwysings na die Spartaanse ehorale ampsidee nie spesifiek op die politieke lewe afgestem is nie, neem hy die voortou in Reformatoriese geleedere met sy klem op die beginsel dat God Drie-enig die oorsprong van alle gesag is en dat alle gesag as sodanig deur God verleen word. Voorts berus sy ampsbeskouing op die veronderstelling dat verleende gesag normatief-taakstellend van inslag is. Gesag behoort uitgeoefen te word in gehoorsaamheid aan God en in belang van die mensheid te geskied. Die Christelike uitoefening van gesag veronderstel die aanvaarding van die verantwoordelikhede wat ampsbehartiging op alle samelewingsterreine begelei. Christelike gesagsuitoefening is ’n taakstellende bevoegdheid. Die gesagsdraers – metafories beskryf as herders – staan onder die plig om hul amp tot welsyn van diegene wat aan hul ampsgesag onderworpe is, uit te oefen. Ampsdraers wat nalaat om die normatiewe perke van hul ampsgesag te eerbiedig, berei die weg voor vir wanorde en opstand en ondermyn die grondslae van die ampte wat deur hul gevul word.

Philippus Melanchthon neem as vertrekpunt die ephorale ampsinstillings as politieke gesagstrukture wat aan hul ampshoedanighede en -verpligtinge gebonde is. Volgens Melanchthon is alle regeerampte verteenwoordigers van God; dit is ampsinstillings wat die reg moet handhaaf, ingestel is om publieke eerbaarheid te bevorder en om geregtigheid te verseker. Voorts is dit kompetensiebeperkende hoedanighede wat die onderdane teen tirannie en onreg moet beskerm. Melanchthon voeg daarby dat dié ephorale gesagsinstillings die volk by die hoër politieke gesagsdraers moet verteenwoordig – veral ter bekamping van tirannieke optrede deur politieke maghebbers. Johannes Calvyn het veral die rol van die ephorale ampsdraers om tirannie te bekamp uitgelig – ’n tendens wat kenmerkend van die Geneefse Reformatoriese tradisie geword het.

Teen die einde van die sestiende en by aanvang van die sewentiende eeu, het die Reformatoriese politieke denke oor die ephorale ampsinstillings dermate ontwikkel dat Althusius en Hoenonius dit as ’n uitgebreide sisteem

van volksverteenvoordigende ampte vertolk en in hul konstitusionele teorieë geïnkorporeer het. Beide Reformatore het in beduidende opsigte daartoe bygedra dat die ephorale ampsidee 'n belangrike katalisator van aktiewe en passiewe kiesreg as politieke burgervryhede na vore getree het.

Die verknegtheid van die sestiende en sewentiende eeuse Reformatoriese politieke teorieë aan die volksoewereiniteitsdogma het die ontwikkeling van burgerlike vryhede en politieke vryheidsbeginsels, wat sedert die Middeleeue na vore getree het, aan bande gelê. Die Reformatoriese volksoewereiniteitsteorie en die meegaande beroep op ephorale ampstrukture, het as vertrekpunt vir die opkomende Duitse Romantiek en Idealisme gedien. Die Duitse filosoof Fichte het by die Reformatoriese gedagterigtings oor volksoewereiniteit en ephorale politieke teorie aansluiting gevind. Die beperkende samelewingsvisie waaruit die volksoewereiniteitsteorie opgekom het, het egter die ontsluiting van die privaatregtelike burgerregte van onderdane gekniehalter. Hoewel die klem op publiekregtelike burgerregte binne die Reformatoriese denkmilieu teen die einde van die sewentiende eeu goeie vrug gelewer het, is die ontwikkeling van veral die privaatregtelike burgerregte aan bande gelê vanweë die ongenueanseerde samelewingsbeskouing waarbinne die volksoewereiniteitsteorie gedy het. Ten spyte van die berperkinge waarbinne die ephorale ampsidee ontwikkel het, was dit 'n invloedryke medium ter beslaggewing aan Reformatoriese demokratiese, regstaatlike en republikeinse ideale – bydraes wat die Westerse demokratiese erfenis in belangrike opsigte ondersteun en andersins ten goede gekom het.

Bibliografie

AEGIDIUS ROMANUS. 1857. *De Regimine Principum*. Parisiis: W. Remquest et Cie.

ALTHUSIUS, J. 1614. *Politica Methodice Digesta*. Herborn: Nassoviorum.

ANON. 1582. *Politica Onderwijs*. Malines: Geen uitgewer vermeld.

ANTONIO DE ROSELLIS. 1668. *Monarchia S. De Potestate Imperatoris et Papae*. In: M. Goldast, *Monarchiae S. Romani Imperii*. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum, pp. 252-556.

ARISTOTELES. 1895. *Politics. A Treatise on Government*. Transl. by W. Ellis. London: George Routledge.

ARISTOTELES. 1979. *Politics*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.

-
- BARHAM, F. 1841. A review of the history of Cicero's commonwealth. In: Cicero, *Political Works*. Vol. I. London: Edmund Spettigue.
- BEZA, T. 1576. *De Jure Magistratum in Subditos; et Officio Subditorum Erga Magistratus*. Lugdunensem: Ionnem Mareschallum.
- BUCHANAN, G. 1689. *De Jure Regni Apud Scotos*. London: Richard Baldwin.
- BUDÈ, G. 1547. *De l'institution du prince*. Paris: L'Arriur Abbaye.
- CALVYN, J. 1992. *Institusie van die Christelike Godsdienst*. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvyn Jubileum Boekefonds.
- CICERO, M.T. 1841. *Political Works. Vols. I & II*. Vertaal deur F. Barnham. London: Edmund Spettigue.
- CICERO, M.T. 1948. *De Re Publica; De Legibus*. Vertaal deur C.W. Keyes. London: W. Heinemann Ltd.
- DANTE ALIGHIERI. 1879. *De Monarchia*. Vertaal deur F.J. Church. London: MacMillan.
- DIOGENES LAERTIUS. 1853. *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. London: Henry G. Bohn.
- DUM, G. 1878. *Entstehung und Entwicklung des Spartanischen Ephorats*. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts Buchhandlung.
- DUNNING, W.A. 1938. *A History of Political Theories from Luther to Montesquieu*. New York: The MacMillan Company.
- ENGELBERT VAN VOLKERSDORF. C. 1590. *De Ortu & Fine Romani Imperii*. Basileae: Oporinum.
- ENGELBERT VAN VOLKERSDORF. 1725. *De Regimine Principum*. Ratisbonae: Joannis Conradi Peezi.
- FICHTE, J.G. 1796. *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre*. Jena & Leipzig: Christian Ernst Gabler.
- FICHTE, J.G. 1845. *Sämmtliche Werke*. Vol. III. Berlin: Verlag von Veit und Comp.
- FRANCISCUS PATRICIUS SENENSIS. 1578. *De Institutione Reipublicae*. Parisiis: Marcum Locquendeulx.
- FRICK, C. 1872. *De Ephoris Spartanis*. Goettingen: Academica E.A. Huth.
- GABRIEL, H. 1845. *De Magistratibus Lacedaemoniorum*. Berlin: Schnitzebrianis.
- GACHON, P. 1888. *De Ephoris Spartanis*. Monsperlii: Charles Boehm.

- GERSON, J. 1706. *De Potestate Ecclesiastica et de Origine Juris et Legum*. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. Du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis, pp. 250-260.
- GIESEBRECHT, W. 1868. Ueber Magister Manegold von Lautenbach und Seine Schrift Gegen die Schlosticus Wenrich. In: *Sitzungsberichte der könig. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München (1868(II))*, pp. 297-330.
- GILBERT, G. 1895. *The Constitutional Antiquities of Sparta and Athens*. Transl. by E.J. Broos & T. Nicklin. New York: Swan Sonnenschein.
- HERODOTUS. 1806. *Works*. Transl. by W. Beloe. Vols. I-IV. London: Leigh & Sotheby.
- HOENONIUS, P.H. 1615. *Disputationum Politicarum*. Herborn: Naffoviorum.
- HOTMAN, F. 1615. *Franco-Gallia*. Francofurti: Georg Fickwirt.
- HUGO FLORIANCENSIS. 1892. *Tractatus de Regia Sacerdotali Dignitate*. In: Libelli de Lite, *Monumenta Germaniae Historiae*. Vol. II. Red. Societas Aperiendis Fontibus. Hanover: Bibliopolii Hahnianii, pp. 465-494.
- JACOBUS ALMAIN. 1706. *Tractatus de Auctoritate Ecclesiasticae*. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. Du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis, pp. 976-1021.
- JACOBUS ALMAIN. 1706. *Exposito, Circa Decisiones M.G. Ockham*. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. Du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis, pp. 1013-1120.
- JOHANNES MAIR (MAJORIS). 1706. *Disputatio, de Autoritate Concilii, Supra Pontificem Maximum*. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. Du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis, pp. 1131-1145.
- JOHANNES VAN PARYS. 1566. *Tractatus de Regia Potestate*. In: S. Schard, *De Jurisdictione Autoritate et Praeeminentia Imperiali*. Basiliae: Cum. Caes. Maiest.
- JOHANNES VAN SALISBURY. 1992. *Policraticus*. Vertaal deur C.J. Nederman. Cambridge: Cambridge University Press.
- JUNIUS BRUTUS. 1994. *Vindicia Contra Tyrannos*. Red. G. Garnett. Cambridge: Cambridge University Press.
- KECKERMANN, B. 1625. *Systema Disciplinae Politicae*. Francofurti: Stöckle.
- KINGDON, R.M. 1997. Althusius' use of Calvinist sources in his *Politica*. In *16 Rechtstheorie*, pp. 19-28.
- LUPOLD VAN BEBENBURG. 1566. *De Jure Regni & Imperii*. In: S. Schard, *De Jurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali*. Basileae: Cum Caes. Maiest., pp. 328-410.

-
- MANEGOLD VAN LAUTENBACH. 1855. *Kaiser Heinrich der Vierte*. Vol. I. Stuttgart & Hamburg.
- MARSILIUS VAN PADUA. 1668. *Defensor Pacis*. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum, pp. 154-312.
- MELANCHTHON, P. 1535. *Comentarii in Primum, Secundum, Tertium, & Quintum Ethicorum ... eisudem in Aristoteles Aliquot Libros Politicos Commentaria*. Argentinae: Ioan-Albertum.
- MELANCHTHON, P. 1554. *Oratio de Dignitate Principum, Quibus Electio Imperatoris in Germania Commendata est ...* Wittenberg: Georgi Rhauu.
- MELANCHTHON, P. 1556. *Nieuwe Volkommene Chronica*. Francofurti: Geen uitgewer vermeld.
- MELANCHTHON, P. 1601. *Chronicon Carionis*. Bern: Johannes le Preux.
- MELANCHTHON, P. 1850. *Ad Ethicen et Politicen Spectantia*. In: (Reds), C.G. Bretschneider & H.E. Bindsell, *Corpus Reformatorum*. Vol. XVI. Halis Saxonum: C.A. Schwetschke et Filium.
- MÜLLER, C.O. 1839. *The History and Antiquities of the Dorian Race*. Transl. by H. Tufnell & G.C. Lewis.
- MURRAY, R.H. 1960. *The Political Consequences of the Reformation*. New York: Russell & Russell.
- NARDO, D. 2013. *Ancient Greece*. Detroit: Greenhaven Press.
- NICCOLO MACHIAVELLI. 1775. *Works*. Vol. III. London: T. Davies.
- NICOLAUS VAN CUSA. 1566. *De Concordantia Catholica*. In: S. Schard, *Jurisdictione, Autoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate*. Basileae: Cum Caes. Maiest., pp. 465-676.
- PETRI BLESENSIS. 1847. *Opera Omnia*. Vol. I. Oxonii: I.H. Parker.
- PETRI DE ALLIACO. 1706. *Tractatus de Ecclesiastica Potestate*. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Vol. II. Red. M. Du Pin. Antwerpiae: Sumptibus Societatis, p. 925-959.
- PETRUS DE ANDLO. 1603. *De Imperio Romano, Regis et Augusti Creatione, Inaugurationis*. Argentorati: Iosiae Rihelii.
- PLATO. 1552. *Epistolae*. Red. P. Ramus. Prisiis: Mathaei Davids.
- PLATO. 1892. *The Dialogues. The Laws*. Transl. by B. Jowett. New York: Oxford University Press.
- PLATO. 1978. *The Laws*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- PLUTARCHUS. 1832. *Lives of the Most Select and Illustrious Characters of Antiquity*. Vertaal deur J. & W. Langhorne. New York: W.C. Borradaile.
-

- POLYBIUS. 1566. *Megapolitani Historiarum*. Basileae: Ionem Herugium.
- POMEROY, S.B., BURNSTEIN, W., DONLAN, W. & ROBERTS, J.T. 2004. *A Brief History of Ancient Greece*. Politics, Society, and Culture. New York: Oxford University Press.
- PTOLEMAEUS VAN LUCA. 1997. *On the Government of Rulers*. Transl. by J.M. Blythe. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- SCHAEFER, A. 1863. *De Ephoris Lacedaemonis*. Greifswald: B.G. Teubneri.
- SHOGIMEN, T. 2007. *Ockham and Political Discourse in the Late Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SKINNER, Q. 2000. *The Foundations of Modern Political Thought*. Vols. I & II. Cambridge: Cambridge University Press.
- SPAKLER, J.C. 1842. *De Ephoris Apud Lacedaemonios*. Amsterdam: J.B. Sijbrandi.
- STEIN, H.K. 1870. *Die Entwicklung des Spartanischen Ephorats*. Konitz: F.W. Gebauer.
- THOMAS AQUINAS. 1947. *Summa Theologica*. Vertaal deur Fathers of the English Dominican Province. Geen plek van uitgawe vermeld: Benziger Brothers (heruitgawe Christian Ethereal Library).
- THOMAS AQUINAS. 1965. *Selected Political Writings*. Ed. A.P. D'Entrèves. Transl. by J.G. Dawson. Oxford: Basil Blackwell.
- THOMAS AQUINAS. 1997. *On the Government of Rulers*. Transl. by J.M. Blythe. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- THOMAS AQUINAS. 2007. *Commentary on Aristotle's Politics*. Transl. by R.J. Regan. Cambridge: Hackett Publishing Company.
- THUCYDIDES. 1830. *Thucydides*. Vertaal deur Hobbes of Malmesbury. Oxford: H. Slatter & J. Vincent.
- TITTMANN, F.W. 1822. *Darstellung der Griechischen Staatsverfassung*. Leipzig: Weidmannische Buchhandlung.
- TODD, M. 2002. *Christian Humanism and the Puritan Social Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TSCHACKERT, P. 1877. *Peter von Ailli*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes.
- VAN GELDEREN, M. 2002. *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WILLEM VAN OCKHAM. 1668. Octo Quaestionum Decisiones Super Potestate Ius Summa Pontificis. In: M. Goldast, S. Romani Imperii. Vol. II. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum, pp. 313-395.

WILLEM VAN OCKHAM. 1668. *Dialogus de Potestate Imperiali et Papali*. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Vol. II. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum, pp. 396-959.

XENOPHON. 1832. *Works*. Transl. by A. Cooper et. al. London: Jones & Co.

XENOPHON. 1882. *The Story of the Persian War*. Transl. by A.J. Church. New York: Scribner & Welford.

ZWINGLI, H. 1524. *Der Hirt*. Zürich: Christophorum Froschauer.